

Нове покоління українського політикуму в умовах війни та повоєнних суспільних трансформацій

Матеріали круглого столу
15 листопада 2022 року

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
Інститут соціальної та політичної психології

**Нове покоління українського політикуму
в умовах війни
та повоєнних суспільних трансформацій**

**Матеріали круглого столу
15 листопада 2022 року**

**Київ
2023**

УДК 159.9>316.6>316.4

Н 72

Рекомендовано до оприлюднення в мережі Інтернет вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (протокол № 6 від 22 грудня 2022 року).

Рекомендовано до оприлюднення в мережі Інтернет вченою радою Інституту соціальної та політичної психології НАПН України (протокол № 13/22 від 22 грудня 2022 року).

Н 72 Нове покоління українського політикуму в умовах війни та повоєнних суспільних трансформацій : матеріали круглого столу (Київ, 15 листопада 2022 р.) [Електронний ресурс] / За наук. ред. Ю. Ж. Шайгородського, С. Л. Чуніхіної ; Національна академія наук України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Київ : Талком, 2022. 36 с.
ISBN 78-617-8016-64-7

У матеріалах круглого столу «Нове покоління українського політикуму в умовах війни та повоєнних суспільних трансформацій», що відбувся в межах Програми спільної діяльності НАН України і НАПН України, обговорюється поколінна проблематика політичних процесів в Україні, зокрема в умовах воєнного стану. Аналізуються індикатори зміни політичних поколінь в Україні; політико-психологічний портрет нового покоління українського політикуму; синхронізованість процесів зміни політичних поколінь в Україні й світі. Автори досліджують причинно-наслідкові зв'язки ротації політичних поколінь зі змінами у масовій свідомості; необхідні передумови формування нової політичної еліти всередині громадянського суспільства. Окрему увагу приділено аналізу російсько-української війни в контексті поколінного конфлікту національних політичних еліт, створенню інституційних та інших запобіжників реставрації олігархії в українській політиці у повоєнний час.

Адресується дослідникам в галузі суспільних та поведінкових наук, експертам, політичним та громадським діячам, студентам і аспірантам вищих навчальних закладів та усім, хто цікавиться поколінною проблематикою в політиці.

УДК 159.9>316.6>316.4

Відповідальність за якість і достовірність матеріалів, а також за відсутність у них відомостей, що становлять державну таємницю та інформацію для службового користування, покладається на авторів.

ISBN 78-617-8016-64-7
DOI: 10.53317/78-617-8016-64-7

© Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023
© Інститут соціальної та політичної психології НАПН
України, 2023
© Колектив авторів, 2023

ЗМІСТ

Переднє слово (Рафальський О. О.)	4
Переднє слово (Слюсаревський М. М.)	6
Бевз Т. А. Візія Президента України щодо української ідентичності	7
Горбатюк М. В. Чи можливо уникнути реставрації олігархії в українській політиці у повоєнний час?	10
Горностай П. П. Громадянське суспільство України як суб'єкт політики ...	13
Довгань Н. О. Концептуальні положення розуміння феномену покоління: основні категорії аналізу	14
Зеленько Г. І. Чи зменшився вплив олігархів на політику в Україні?	16
Зорич О. О. Нове покоління українського політикуму: особливості формування та функціонування	19
Ляшенко О. О. Соціологічні маркери нового політичного покоління в Україні	20
Плахтій Т. О. Нове покоління українського політикуму: організаційний підхід	23
Слюсаревський М. М. Чотири покоління українського політикуму: ментально-військовий критерій виокремлення	26
Чорний О. О. Україна і Росія: версія періодизації поколінь минулих ста років	27
Шайгородський Ю. Ж. Повоєнні реформи в Україні: виклики для нової генерації політиків	30
Яремчук В. Д. Громадянське суспільство як середовище формування майбутньої політичної еліти України	33

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Повномасштабна війна, яку розпочала проти України Російська Федерація, кардинально змінила життя нашої країни і кожного українця. Війна принесла численні людські втрати, зруйновані міста й села, змусила багатьох наших громадян покинути власні домівки. Разом з тим, попри нинішні виклики й загрози, основною ознакою сучасного стану суспільства стала його консолідація, єднання громадян України у протистоянні ворогу, у прагненні перемоги й пошуку шляхів повоєнного відродження. Особливістю сучасного етапу боротьби за незалежність і суверенітет власної держави, нинішнього періоду державотворення є згуртованість суспільства задля досягнення цих спільних цілей. Нинішній етап державотворення – це єднання навколо загальнолюдських цінностей: життя людини, свободи, рівності, гуманізму, поваги та гідності.

Нині й у повоєнний період перед українським політикумом постають і постануть нові виклики, які потребують, а в повоєнний час – потребуватимуть особливих і складних рішень. Нове покоління політиків має бути готовим до їх розв'язання, здатним запропонувати суспільству конкретний і цілезумовлений план дій, стратегію подолання наслідків війни й подальшого суспільного розвитку. Основою цього плану має стати упровадження демократичних цінностей, оскільки лише вони, як ключовий елемент будь-якої демократичної системи, здатні забезпечити рівність, свободу і справедливість для всіх громадян: рівність прав та можливостей, свободу й вільний розвиток особистості, справедливість та рівність перед законом.

Упровадження демократичних засад державного розвитку в Україні зумовлює необхідність виховання людини в дусі нових суспільних поглядів. Реалізація цінностей демократії, правової держави та громадянського суспільства є неможливими без самоорганізації та соціальної активності громадян. Можливість реалізації цих цінностей зумовлюється належним рівнем політичної культури й правосвідомості, результатами правового виховання, яке посідає особливе місце у формуванні духовного світу особистості, її культури, активної життєвої позиції. Усе це актуалізує проблеми пошуку ефективних шляхів виховання молодого покоління, обговорення стану й перспектив становлення його політичної культури і, у зв'язку із цим, – звернення до методологічних основ формування світогляду громадян України, дослідження практичних моделей реалізації завдань, аналізу взаємозв'язку виховного процесу та рівня політичної культури як факторів розвитку української державності.

Найважливішим завданням для нового покоління політиків буде забезпечення національної безпеки, захисту суверенітету і територіальної цілісності держави та відродження економіки. Крім того, нові політики мають зосередитися на зміцненні демократії та правової держави, а також на розвитку громадянського суспільства. Україні потрібна чесна і прозора влада, яка діятиме на користь громадян. Важливо, щоб громадяни мали можливість брати активну участь в ухваленні важливих рішень. Нарешті, нове покоління політиків має звернути увагу на вирішення соціальних проблем. Важливо забезпечити якісні послуги в галузі охорони здоров'я, освіти та соціального захисту населення.

Серед основних завдань нового покоління політиків – створення умов для широкомасштабних реформ у багатьох сферах, включаючи політичну, економічну, соціальну та судову. Реформи повинні сприяти суспільному розвитку та забезпеченню побудови демократичної, правової держави.

Пріоритетним завданням нинішнього та повоєнного розвитку має стати боротьба з корупцією, реформування судової системи, упровадження принципів відповідальності влади перед громадянами, що забезпечує контроль за діяльністю державних органів та запобігає зловживанню владними повноваженнями.

Україна має потенціал стати сильною, демократичною та процвітаючою країною. Нове покоління політиків повинно працювати над тим, щоб цей потенціал реалізувати та забезпечити краще майбутнє для всіх українських громадян.

Цим та багатьом іншим проблемам, пошуку ефективних шляхів їх розв'язання присвячена робота круглого столу на тему «Нове покоління українського політикуму в умовах війни та повоєнних суспільних трансформацій», який організовано Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України та Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України в межах Програми спільної діяльності Національної академії наук України та Національної академії педагогічних наук України на 2020–2022 роки.

Бажаю успіхів роботі наукового заходу, а його учасникам – творчої наснаги у пошуках ефективних шляхів суспільно-політичного розвитку нашої держави.

Олег Рафальський,
*віцепрезидент Національної академії наук України,
директор Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України, доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України, академік НАПН України*

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Круглий стіл «Нове покоління українського політикуму в умовах війни та повоєнних суспільних трансформацій» відбувся 15 листопада 2022 року в м. Києві, під час чергової масованої ракетної атаки Російської Федерації на критичну інфраструктуру столиці та інших міст України.

Цей захід є складовою частиною проєкту «Україна в період зміни політичних поколінь», що розпочався в межах Програми спільної діяльності НАН України і НАПН України на 2020-2022 роки. Актуальність поколінної проблематики для розвитку української держави і суспільства, надання ними гідних відповідей на виклики воєнного часу не викликає жодних сумнівів. Тому проєкт передбачає проведення цілої низки інших заходів, і буде пролонгований у межах нової програми спільної діяльності двох академій, розрахованої до 2025 року.

Під час першого круглого столу цього проєкту, який пройшов 19 жовтня 2021 року на базі Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, учасники наголошували на нагальній важливості проблеми поколінь насамперед з погляду її новизни. Суб'єктами політики, політичними акторами вважаються переважно політичні партії, інші державні та недержавні інституції, а покоління в цій якості зазвичай не розглядаються. «Нове покоління» у політичному дискурсі присутнє радше як штамп. Хоча після 2019 року про нові політичні покоління почали говорити більш предметно, однак досі відчувається брак наукових досліджень, присвячених поколінній проблематиці. Відповідно немає такої тематики в діяльності наукових установ. І тому дуже доцільно, що ця проблематика порушується науковцями принаймні на громадсько-ініціативних засадах. Це дасть змогу імплантувати її в подальшу наукову діяльність, зокрема у форматі міждисциплінарних студій.

Проєкт «Україна в період зміни політичних поколінь» є першим важливим кроком у напрямі досліджень поколінної проблематики на стику політології, філософії, історії, соціології, психології, результати яких, упевнений, сприятимуть зміцненню політичних інститутів, посиленню громадянського суспільства, повноправному утвердженню демократичної, вільної України в сучасному світі.

Микола Слюсаревський,
*директор Інституту соціальної та політичної
психології НАПН України,
член-кореспондент НАПН України*

Бевз Тетяна Анатоліївна,
*доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу
теорії та історії політичної науки
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*

ВІЗІЯ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ЩОДО УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Концепція поколінь, розроблена десятиліттями тому в соціології для розуміння соціальних змін, визначила нову дослідницьку траєкторію у спробі класифікувати індивідуальні відмінності в цінностях, ставленнях і поведінці. Адже цінності визначають покоління. Компонент змін фіксує історичні події та зміни, які формують ідентичність покоління. Поведінка, цілі, взаємовідносини, керівництво людьми, способи спілкування, вирішення конфліктів, непередбачувані події вирізняють різні покоління. А ще глобальна інформованість, технічна грамотність, прагнення навчатися упродовж усього життя, неформальність поглядів. Головний рушій зміни цінностей – це зміна поколінь.

Важливо, що у зміні поколінь закладена й зміна електоральних уподобань. Креативність ведення виборчої президентської кампанії 2019 р. командою В. Зеленського, який не був частиною чинного на той час політичного істеблішменту, був «позасистемним кандидатом», «не політиком», «новим обличчям» та «представником молодого покоління», з одного боку. А з іншого – високий запит в суспільстві на зміну політичних еліт та появу нових політичних акторів, а також нездатність владних кіл та в цілому представників старого політикуму протистояти несистемному кандидату призвели до його переконливої перемоги.

Опоненти звинувачували В. Зеленського у «проросійській ідентичності», акцентуючи на тому, що єдиним шансом зберегти політичну перспективу має стати орієнтація на зміцнення української ідентичності. Виступаючи з інавгураційною промовою новообраний Президент України зазначив: «Бо кожен з нас – українець. Ми всі українці: не існує більших чи менших, правильних чи неправильних. Від Ужгорода до Луганська. Від Чернігова до Сімферополя. У Львові, Харкові, Донецьку, у Дніпрі й в Одесі – ми українці. І ми маємо бути єдині. Адже тільки тоді – ми сильні» [1]. Акцентуючи увагу на українській ідентичності, Президент України закликав до єдності.

Значний резонанс [2, 3] спровокувало новорічне привітання Президента України. Найбільше уваги викликали слова, якими В. Зеленський аргументував необхідність єднання українців: «у нашій історії чимало епізодів, які нас об'єднують, та ми навчилися бути єдиною країною епізодично... Нам треба бути єдиною країною кожного дня, це має стати нашою національною ідеєю». Прихильники Володимира Зеленського зазначали, що він 1) закликав українців до єдності; 2) «ключова теза Зеленського: єдність. ...нам треба шукати не шляхи розділення, а думати, як об'єднати країну»; 3) «Зеленський говорив більше не про «холодильник», а про загальні цінності і пошук моделі об'єднання України»; 4) «стрижень промови – заклики до миру»; 5) «Зеленський говорить з людьми на рівних, а не ставиться як до маси». Натомість опоненти вбачали у вітанні суцільний негатив: 1) «відкинувши українську культурну ідентичність, як клей, що тримає українське суспільство разом, Зеленський нічого не запропонував натомість»; 2) «піднявши питання мови та національної ідентичності, Зеленський навмисно чи не навмисно ще більше розколов суспільство»; 3) «а теза «какая разница» – яка різниця, під яким пам'ятником ми стоїмо і на якій вулиці – це взагалі нерозуміння політики декомунізації та взагалі України»; 4) «він не розуміє, що таке ідентичність та історична пам'ять, що відбувається на фронті і що значить бути українцем».

Упродовж років відновлення незалежності ідея повної українізації шкільної освіти неодноразово ініціювалася різними політичними силами та політиками. Понад те у 2017 р. було ухвалено закон «Про освіту», який передбачав переведення російськомовних шкіл на українську мову навчання. У вересні 2020 р., вперше за століття русифікації, всі

російськомовні школи України, які раніше навчалися російською, перейшли на стовідсоткове вивчення усіх предметів державною мовою навчання. Учні всіх 5–11 класів усіх 194 російськомовних шкіл, а це майже 200 тисяч школярів, перейшли на українську мову навчання з усіх предметів [4]. Оцінюючи це рішення експерти відзначали, що за президентства В. Зеленського «здійснено одну з найважливіших реформ українізації, яка вплине на зміну мовної ідентичності цілого покоління» [4].

Актуалізація теми національної ідентичності відбулася з перших днів повномасштабної війни РФ проти України. На третій день війни (26 лютого 2022 р.) у різних країнах та різних виданнях вийшли статті зі схожими назвами: «Лідер спротиву» [5] та «Пояснення: хто такий Володимир Зеленський неймовірний президент України часів війни» [6]. Ці публікації об'єднують схожі сюжети та висновки. Серед них: 1) Президент України як втілення громадянської та національної ідентичності українців; 2) патріотизм, мужність, хоробрість і стійкість очільника української держави («мені потрібна зброя, а не таксі»); 3) виступи Президента як інструмент вдалої моделі лідерства (звертаючись до українського народу, Президент говорить «ми», а не «Ви», ідентифікуючи себе з своїм народом, будучи єдиним цілим і звертаючись: «Незламний народі найсміливішої країни!»).

Видання вихідного дня провідної газети Торонто «The Toronto Star» опублікувало статтю «Лідер спротиву» відомих політологів Ольги Онуч і Генрі Гейла. Автори ставлять риторичне питання: «Як російськомовна людина з єврейським корінням родом із промислового південного сходу країни, яка формувалась у посткомуністичний період, Зеленський відображає життя тих звичайних українців, чия національна лояльність заперечує московська пропаганда» [5]. І далі аргументовано переконують: «Зеленський відображає сильну громадянську національну ідентичність України. На відміну від етнічної національної ідентичності, яка обмежується належністю до певної етнічної групи, громадянська ідентичність відкрита для кожного» [5]. «Коли Зеленський протистоїть Владіміру Путіну, він посиляє важливий сигнал опору від імені всієї громадянської нації – нації, що складається із Зеленських, які визначають себе за громадянством, а не будь-яким етнічним лакмусовим папірцем. Це ефект Зеленського» [5]. Зазначимо, що у Великій Британії опублікована книга Ольги Онуч та Генрі Гейла «Ефект Зеленського», у передмові до якої зазначалося: «Ви не можете зрозуміти історичні події 2022 року, не розуміючи Зеленського. Але ефект Зеленського стосується не самої людини, а громадянської нації, у якій вона народилася і яку вона втілює. Насправді те, що робить Зеленського найбільш неординарним на війні, – це його звичайність як українця» [7].

На думку Г. Сонала, «історія Зеленського робить його «неймовірним» президентом, цьому є маса причин: він був коміком, який грав президента на телебаченні, але не мав попереднього політичного досвіду в реальному житті. Він російськомовний у країні, яка дедалі частіше починає визначати українську мову як частину своєї національної ідентичності. Нарешті, він єврей, представник меншини» [6].

Подібну думку через п'ять місяців від початку війни висловив А. Каратницький: «різноманітне та інклюзивне відчуття української ідентичності втілено в Президенті Володимирі Зеленському – євреї, який виріс у російськомовній громаді, але чие могутнє лідерство час війни спирається на його неймовірне розуміння того, як об'єднати численні течії, що складають сучасну українську націю» [8]. Дж. Пізано стверджувала, що «театральна робота Зеленського, а також його громадянська ідентичність як російськомовного показали шлях російськомовним українцям до повної ідентифікації з українською державою та висловлення свого патріотизму» [9]. Власне, за дев'ять місяців повномасштабної війни процес ідентифікації В. Зеленського з людьми, народом та країною відбувся.

Після 24 лютого як вітчизняні, так і зарубіжні журналісти відзначали, що Президент України почав публічно «спотикатися» на російських словах. У таких випадках В. Зеленський запитував когось поза камерою: «Як це сказати російською?». Широке використання державної мови в Україні стало утвердженням незалежності, а не лише маркером етнічної ідентичності. Варто також зазначити, що в умовах війни, 16 серпня

2022 р., було ухвалено Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності».

У виступах, зверненнях Президента України [11] досить часто звучить ідея української ідентичності, української самобутності, ідентифікаційних маркерів українства: 1) *самобутність*: «Це війна проти народу. Саме проти нашого народу. Це війна, щоб зруйнувати все, що робить українців українцями. Проти нашого майбутнього. Проти нашого характеру. Проти нашої волі»; 2) *історія*: «вони нічого не знають про нашу столицю. Про нашу історію. Але у них є наказ – стерти нашу історію. Стерти нашу країну. Стерти нас усіх»; 3) *символіка*: «чого ми ніколи не робили під цим прапором – не нападали на інші країни, не захоплювали чужі землі, не вбивали людей, мирних людей інших народів»; «тому на нашому прапорі немає крові. Немає й ніколи не буде чорних плям. Немає й ніколи не буде жодних свастик. Український прапор – це земля. Мирна, родюча, золота й без танків. Це небо – мирне, чисте, блакитне й без ракет. Так було. І так буде»; 4) *віра у майбутнє*: «доля України залежить тільки від українців. Ніхто інший, окрім нас самих, не буде керувати нашим життям. Ми на своїй землі, за нами – правда. Знищити наш характер не вийде».

Підсумовуючи, зазначимо, візія пошуку, віднайдення, формування та утвердження української ідентичності упродовж повномасштабної війни РФ проти України відбулася. Українці та Президент України довели собі та іншим, що вони існують як нація, яка має громадянську і національну ідентичність і здатні захищати свою незалежність, територіальну цілісність і соборність.

Бібліографічні посилання

1. Інавгураційна промова Президента України Володимира Зеленського. 20.05.2019. URL: <https://www.president.gov.ua/news/inavguracijna-promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelensk-55489>
2. Соцмережі про привітання Зеленського: «правильна ідея» та «ковбасна риторика». 01.01.2020 URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-50964448>
3. Шпрамович В. «Яка різниця». Що насправді хотів сказати Зеленський? 02.01.2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-50973539>
4. Шамовець В. Російськомовний міф Зеленського. 03.10.2020. URL: https://galinfo.com.ua/news/rosiyskomovnyy_mif_zelenskogo_352507.html
5. Цит. за: Онух. «Ефект Зеленського». 01.04.2022. URL: <https://tyzhden.ua/Columns/50/254652>
6. Gupta Sonal. Explained: Who is Volodymyr Zelenskyy, Ukraine's unlikely wartime President? 26.02.2022. URL: <https://indianexpress.com/article/explained/explained-who-is-volodymyr-zelenskyy-ukraines-unlikely-wartime-president-7791092/>
7. Olga Onuch, Henry E. Hale The Zelensky Effect. URL: <https://www.hurstpublishers.com/book/the-zelensky-effect/>
8. Karatnycky Adrian. Putin's Genocidal War. 27.07.2022. URL: <https://www.politico.com/news/magazine/2022/07/27/putin-genocidal-war-ukraine-00047941>
9. Pisano Jessica. How Zelensky Has Changed Ukraine URL: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/how-zelensky-has-changed-ukraine/>
10. Erlanger Steven. How Volodymyr Zelensky rallied Ukrainians, and the world, against Putin. 28.02.2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/02/27/world/europe/volodymyr-zelensky-ukraine-russia.html>
11. Промови та звернення Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/speeches>

Горбатюк Микола Володимирович,
*кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
відділу теорії та історії політичної науки
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*

ЧИ МОЖЛИВО УНИКНУТИ РЕСТАВРАЦІЇ ОЛІГАРХІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ У ПОВОЄННИЙ ЧАС?

Якщо розглядати ситуацію в Україні в історичній ретроспективі, то теперішні безпекові, економічні і суспільно-політичні проблеми будуть пов'язані не лише з російською збройною експансією.

Після розпаду Радянського Союзу Україна отримала потужний економічний і промисловий потенціал, який не був використаний належним чином. Станом на 1991 р. за рівнем ВВП на душу населення (за паритетом купівельної спроможності) Україна дещо випереджала Польщу. Але невміле керівництво і переважання кланово-корпоративних інтересів над державними призвели до глибокої економічної рецесії та гіперінфляції у 1990-ті рр. Перші сім років ХХІ ст. хоч і були більш вдалим для України, але не могли кардинально змінити ситуацію через низький рівень інвестицій, викликаний тотальною корупцією та наявністю монополій у ключових галузях господарства. Світова економічна криза 2008 р., втрата дешевих енергоносіїв з РФ, діяльність режиму В. Януковича, анексія Криму, гібридна війна та повномасштабне вторгнення РФ тільки погіршували наявну ситуацію. Результатом стало те, що з 1990 р. ВВП на душу населення Польщі зріс приблизно на 180 %, Румунії та Білорусі – на 120 %кожна, а Україна за тим же показником з часу проголошення незалежності збідніла на 20 %. У 2020 р. ВВП на душу населення в Україні становив \$13 тис. (за паритетом купівельної спроможності), тоді як інші країни регіону мають значно вищі показники: Польща – \$34,4 тис., Чехія – \$42 тис., Румунія – \$32 тис., Іспанія – \$38 тис., Італія – \$42 тис., Франція – \$47 тис., Німеччина – \$54 тис.

Ситуація, що склалася, певною мірою пояснюється структурою економіки, де тривалий час переважала видобувна промисловість і первинна обробка корисних копалин та сільське господарство, а також невмілим керівництвом. Втім, одним із пояснень може бути корупція та більший вплив олігархів, ніж в інших країнах. Після розпаду СРСР вони захопили великі, але неефективні промислові компанії. За даними Business Insider частка мільярдерів у ВВП України є однією з найвищих у регіоні (близько 20% проти 2% у Польщі, 7% у Чехії та 23% у Росії). Монополізація ринку олігархами забезпечувала їм отримання надприбутків, але це призупинило приплив іноземного капіталу та інвестицій. Самі ж олігархи були мало зацікавлені у модернізації своїх підприємств, і значно більше у перерозподілі коштів державного бюджету на власну користь. Вони заблокували консолідацію державних фінансів і дозволили надмірну монетарну експансію для підтримки своїх інтересів. У результаті це спричинило неефективність податкової системи, надмірне зростання тіньової економіки, розвиток корупції та організованої злочинності.

Можна по-різному оцінювати ефективність прийнятого у вересні 2021 р. «Закону про олігархів» («Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну або політичну вагу в суспільному житті (олігархів)»), але він чітко окреслив ті сфери, через які олігархи впливають на економічну та суспільно-політичну ситуацію у державі. Олігархом запропоновано вважати людину, яка відповідає трьом із чотирьох запропонованих критеріїв: 1) бере участь у політичному житті, 2) має значний вплив на засоби масової інформації, 3) володіє монополією та 4) має підтверджені активи у понад 1 мільйон прожиткових мінімумів.

Війна з Росією вплинула на всі перераховані ознаки олігархів, що визначали їх могутність. Перш за все в результаті військових дій практично всі олігархи зазнали значних

матеріальних збитків. Найбільших економічних втрат зазнав Р. Ахметов – були зруйновані підприємства міжнародної гірничо-металургійної групи компаній «Метінвест» завод «Азовсталь» та ММК ім. Ілліча у Маріуполі (втрати цих підприємств становлять від 17 до 20 млрд доларів), Авдіївський коксовий та Луганська ТЕС – вимушено виведені з експлуатації. Інвестиційна компанія SCM, якою володіє Р. Ахметов, також втратила контроль над понад половиною потужностей у відновлювальній енергетиці – були захоплені Ботієвська, Приморська, Орлівська ВЕС і Трифонівська СЕС. За даними видання Forbes втрати олігарха перевищили 4,6 млрд доларів. (з 7,6 млрд доларів на 2021 р.). Агентство Bloomberg вважає, що станом на середину червня його статки становили 6,69 млрд доларів, а з початку війни він втратив 40% свого капіталу. В Україні навіть висловлювалися думки, що з економічної точки зору Р. Ахметов більше не олігах. Водночас потрібно пам'ятати, що його активи диверсифіковані та достатньо стабільні, щоб компенсувати втрату металургійних та енергетичних підприємств.

Значних збитків війна завдала В. Новинському – серед його втрачених активів херсонська верф суднобудівної компанії Smart Maritime Group та торгові центри в Мелітополі, Бердянську, Маріуполі та Северодонецьку (два останні зруйновані практично повністю). Також він є акціонером групи компаній «Метінвест», про руйнування підприємств якої йшлося вище. За оцінками експертів, фінансові втрати В. Новинського становлять 1,4 млрд доларів із 3,5 млрд доларів, наявних станом на лютий 2022 р.

Трубно-колісна корпорація В. Пінчука «Інтерпайп» з кінця лютого повністю зупинила виробництво. Згодом виробництво було частково відновлене, але через проблеми із логістикою цей бізнес почав приносити значно менші прибутки. За оцінкою Forbes, за чотири місяці війни вартість «Інтерпайпу» скоротилася в 2,2-2,8 рази.

Близько чверті мільярда доларів втратили співвласники фінансово-промислової групи «Приват» – І. Коломойський та Г. Боголюбов – приблизно по 100 млн доларів кожен, І. Палиця – близько 25 млн доларів. Їхні збитки пов'язані у першу чергу із втратою Кременчуцького нафтопереробного заводу, що був зруйнований в ході двох масованих ракетних ударів та 10 % з 1500 АЗС.

Близько 160 млн доларів з 820 млн втратив О. Ярославський внаслідок зруйнування Кременчуцького НПЗ (йому належить 28% у компанії «Укрнафта», до якої входив завод) та завдання серйозних пошкоджень в результаті обстрілів іншим його активам – Харківському міжнародному аеропорту та Харківському тракторному заводу.

Олександр та Галина Гереги у перші місяці війни втратили свої гіпермаркети «Епіцентр» у Чернігові, Маріуполі та Бучі, ще два – у Києві та Харкові – були пошкоджені. За оцінкою Forbes, Гереги після початку війни втратили статуси мільярдерів, хоч за результатами 2021 р. їхні статки оцінювалися в 1,7 млрд доларів.

Значних збитків від війни зазнав бізнес олігарха-втікача Д. Фірташа – Северодонецьке об'єднання «Азот» опинилося під окупацією і знищено на 70% в результаті бойових дій. Ще одне підприємство мільярдера – «Суміхімпром» – частково пошкоджене в результаті обстрілів. Загалом хімічний бізнес Д. Фірташа, об'єднаний в холдинг Ostchem, втратив чверть своєї вартості.

Поряд із збитками, нанесеними олігархам війною, їхнє фінансове становище було сильно підірване діями держави, яка в умовах військового стану вдалася до відчуження майна українських мільярдерів. У травні 2022 р. за рішенням Печерського суду державі було передано корпоративні права 20 облгазів Регіональної газової компанії (РГК), яку відносять до орбіти Д. Фірташа, внаслідок чого олігарх втратив монополію на ринку продажу газу (ці підприємства розподіляють близько 70% всього газу в Україні). 6 листопада 2022 р. відбулося відчуження у власність держави активів олігархів на суму близько 1 млрд доларів. Найбільших збитків націоналізація завдала І. Коломойському, який втратив 42% в «Укрнафті» та близько 30% в «Укртатнафті». Ще 30% в «Укртатнафті» належало Г. Боголюбову. У власність держави також перейшли «АвтоКрАЗ» (входить у групу «Фінанси та кредит» К. Жеваго), «Запоріжтрансформатор» (входить у групу «Енергетичний

стандарт» К. Григоришина та найбільше вітчизняне підприємство з виготовлення авіадвигунів «Мотор Січ», яким раніше володів В. Богуслаєв.

Іншим важливим фактором впливу олігархів на суспільно-політичне життя є використання засобів масової інформації, що їм належать. Свої телеканали олігархи найчастіше використовували для створення позитивного іміджу власників, прощтовхування до органів влади певних вигідних власнику-олігарху політичних діячів чи політичних сил, їхньої підтримки у післявиборчий період, розправи над конкурентами, формування громадської думки щодо певних економічних та суспільно-політичних процесів, а також вибору зовнішньополітичного вектору розвитку держави тощо. Після повномасштабного вторгнення військ Російської Федерації в Україну олігархи почали втрачати вплив на свої медіа-ресурси. Починаючи з 25 лютого запрацював започаткований державним пропрезидентським каналом «Рада» телемарафон «Єдині новини», до якого ж відразу приєдналися ICTV В. Пінчука, «1+1» І. Коломойського, «Інтер» Д. Фірташа та, невдовзі, «Україна» Р. Ахметова, а також «Суспільне. Формат «Єдиних новин», який полягає у тому, що медіагрупи ділять між собою по декілька ефірних годин на день, які транслюють всі шість центральних телеканалів, значно зменшує можливості олігархів впливати на редакційну політику телеканалів, а їх порядок денний переважно визначається Офісом Президента України та іншими органами державної влади.

11 липня 2022 р. внаслідок введення у дію рішення РНБО про створення реєстру олігархів, Р. Ахметов заявив, що медіахолдинг Медіа Група Україна відмовляється на користь держави від усіх ефірних і супутникових телевізійних ліцензій своїх каналів і від ліцензій своїх друкованих медіа в Україні. Медіахолдинг об'єднував канали «Україна», «Україна 24», «Футбол 1/2/3», НЛО TV, мультимедійну платформу «Сьогодні», «Новинну Групу Україна» та інші. У другій половині липня 2022 р. народний депутат України В. Столар продав свої телеканали Live, Odesa.Live та «Типовий Київ» підприємці Г. Ковальовій. Попередній президент П. Порошенко продав корпоративні права на телеканали «Прямий» і «5 канал» новому медіа-холдингу «Вільні медіа», який створили медійники цих каналів ще у листопаді 2021 р. Примітно, що ці канали залишилися прихильними до П. Порошенка, що ймовірно стало причиною ненадання їм часового слоту у спільному телемарафоні «Єдині новини», який звільнився після припинення участі в ньому Медіа Групи Україна.

Під час війни знизився і політичний вплив олігархів. Зокрема, на початку червня 2022 р. було заборонено політичну партію «Опозиційна платформа «За Життя», що відстоювала інтереси В. Новинського і В. Рабіновича. За даними поінформованих джерел, контрольовані олігархами депутатські групи у Верховній Раді України, а це близько 100 депутатів Р. Ахметова, 20 депутатів (т.зв. «бородаті») І. Коломойського та 10 депутатів В. Пінчука, більше не відстоюють олігархічні інтереси. У політиці залишається П. Порошенко, який контролює політичну партію «Європейська Солідарність».

Також варто зазначити, що українські олігархи понесли значні репутаційні втрати. Частина з них на час війни залишила Україну і перебуває за кордоном. Зокрема В. Пінчук у переддень війни виїхав у Лондон, К. Жеваго та брати Суркіси постійно проживають у Монако. І. Коломойський хоч і залишився в Україні (ймовірно через відкриті проти нього у США судові справи), але індіферентно ставиться до підтримки української армії у війні проти Росії. Усі ці факти не додають позитивного іміджу олігархам і змушують українців ставитись до них ще більш критично.

Підсумок ситуації, що склалася такий, що економіка, побудована на базі «договоряка» кількох олігархічних груп фактично знищена, а її відновлення у старому форматі надто ресурсозатратне. Через дефіцит ресурсів і антиолігархічне законодавство олігархи поступово втрачають вплив на медіа і політичну сферу. Сума цих факторів дозволяє перезавантажити відносини влади та великого бізнесу, запропонувавши нову систему взаємодії. Тобто провести деолігархізацію.

Втім, потрібно пам'ятати в яких умовах і якими способами олігархи накопичили свої статки, а отже без сумніву вони намагатимуться відновити свій вплив. Для того, щоб цього не сталося потрібні глибокі зміни у суспільстві, політиці та законодавстві, які можна звести до наступного:

- посилення громадянського суспільства і його тиск у напрямку деолігархізації;
- реформа судової системи в Україні;
- запровадження ефективного антикартельного та антимонопольного регулювання;
- регулювання лобіювання та лобістської діяльності;
- зміни до податкового законодавства;
- зміни до виборчого законодавства;
- зміни до законодавства щодо ЗМІ.

Горностай Павло Петрович
*доктор психологічних наук, професор,
головний науковий співробітник
лабораторії психології малих груп і міжгрупових відносин
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України*

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ ПОЛІТИКИ

Громадянське суспільство незалежної України має свою історію, яка налічує чимало славних сторінок. Тут є дві сторони: позитивна і негативна. Позитивний момент – це величезна здатність до самоорганізації. 24 лютого 2022 року громадянське суспільство в лічені години мобілізувалось і почало активно протидіяти агресії, насамперед – у вигляді волонтерського руху.

Теж саме ми бачили в 2014 році, коли початок російської агресії і загроза втрати суверенітету майже миттєво породили добровольчий рух, який дозволив досить успішно протистояти ворогу і фактично врятував ситуацію від більш страшного сценарію. Так само майже миттєво активізувався волонтерський рух, який почав забезпечувати необхідним оснащенням і зброєю добровольців і бійців ЗСУ.

Можна все наше суспільство назвати суспільством феноменальної самоорганізації, воно – енергійне, творче, ініціативне. Волонтерський рух – це взагалі феномен, який не має аналогів у світі, про що, безумовно, буде написано багато наукових (і не тільки) публікацій.

Негативною стороною ситуації є брак інституціоналізації – таких офіційних структур громадянського суспільства, які могли б претендувати на взяття влади в державі. Складається враження, що воно не хоче чи не може (або неспроможне) взяти владу у свої руки. Так, після створення громадянським суспільством всіх передумов для революційної зміни влади, вона діставалась зовсім іншим політичним силам. Так було під час всіх демократичних революцій, починаючи з «Революції на граніті» 1990 року, яка фактично була передвісником Української незалежності.

Після подібних процесів в інших країнах там приходили до влади дійсно демократичні лідери, наприклад, Вацлав Гавел у Чехії в 1989 році чи Лех Валенса у Польщі в 1990 році. Якби за таким же сценарієм розвивалися події в Україні, то в 1991 році президентом мав би стати лідер демократичних сил В'ячеслав Чорновіл. Але сталося по-іншому.

Щодо зміни поколінь політичних еліт в Україні, то політична влада дійсно діставалась різним політичним силам, аніж – не громадянському суспільстві. Перші два покоління (в особі першого і другого президентів) представляли сили, сформовані ще в радянському

політикумі – це компартійна еліта і еліта «червоних директорів»). У надрах другого покоління утворився новий клас олігархії, який взяв естафету політичної влади.

Якщо в 1991 році дійсно було мало шансів до справді демократичних перетворень (надто важким був радянський спадок), то після Помаранчевої революції в 2005 році і Революції Гідності в 2014 році ситуація була вже іншою. Були всі передумови переходу влади до демократичного громадянського суспільства, проте його надмірна політична толерантність в обох випадках була причиною «повернення» влади до олігархії.

Чи відбулась зміна еліт на останніх президентських виборах, покаже майбутнє. Формально – це нове покоління (хоча б за віком політиків). Зміна влади відбулась тому, що суспільство, втомившись від олігархії, виступило проти неї. Але влада перейшла до «несистемного» кандидата, а не до демократичних сил. Нинішньому поколінню політиків випала доля тяжких випробувань, що несуть у собі і великі ризики, і великі можливості. Поки що влада добре витримує виклики війни. Чи витримає вона так само добре виклики миру, можна буде бачити після Перемоги.

Є досить глибокі підгрунтя складнощів соціальних процесів, пов'язані з соціально-психологічними особливостями українського суспільства в цілому, його менталітету, політичної культури, політичної свідомості, політичної, національної і громадянської ідентичності. В силу багатьох історичних і суспільно-політичних причин наше суспільство виявилось дуже дистанційованим від влади. Йому притаманний політичний нігілізм і високий рівень недовіри до влади як такої. Суспільство і політична влада – це майже окремі паралельні світи. В суспільстві, на жаль, існує висока толерантність до корупції, до невиконання законів. За весь час незалежності не було кримінальних покарань за великі корупційні злочини вищих посадових осіб держави. Це, можливо, одна з причин живучості олігархії і її стійкості, її влади.

Війна, попри той жах, що вона принесла, може призвести і до позитивних зрушень. Може «подорослішати» наше громадянське суспільство, стати більш зрілими наша громадянська свідомість, громадянська думка. Однією із заповорок цього є необхідність виконання вимог перед Євросоюзом для повноцінного вступу в цю організацію і для успішного приєднання до НАТО. Залишається вірити, що ми впораємось, бо інакше наше суспільство може не дожити до Перемоги. Громадянське суспільство України має для цього всі необхідні ресурси.

Довгань Наталія Олександрівна
*доктор психологічних наук, провідний науковий співробітник
лабораторії психології політико-правових відносин
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ РОЗУМІННЯ ФЕНОМЕНУ ПОКОЛІННЯ: ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ АНАЛІЗУ

Безперервна трансформація соціальних і культурних основ суспільного устрою охоплює всі сфери життєдіяльності людей, змінює перебіг взаємодій на локальних і глобальних рівнях й актуалізує ревізію багатьох теоретичних положень, які торкаються фундаментальних закономірностей існування та функціонування людей різних поколінь. Глобальність безперервних змін потребує панорамного соціокультурного аналізу, для забезпечення якого **було проведено** верифікацію авторської системи концептуальних положень розуміння феномену покоління. Описано зміст і структуру процесів, що

опосередковують соціокультурну взаємодію, закономірності і ефекти взаємодії поколінь, відображені у конструюванні історичних сценаріїв суспільних змін (Довгань, 2020).

Система аналізу поколінної реальності складалася із процедур дослідження, котрі дозволяли вивчити *інституційний аспект соціокультурного простору* (параметри поколінної єдності; особливості фігуративних зв'язків, ознаки соціокультурного стилю); *позиційний аспект* (соціокультурний контекст поколінних просторів); *культурний аспект* (культурні взаємозв'язки і взаємовпливи поколінь). Використана наскрізна програма отримання емпіричних даних різного порядку уможливила подальший комплексний аналіз процесу соціокультурної взаємодії поколінь мішаними методами (анкетування, контент-аналіз, кластерний аналіз, метод матриць М. Б. Майлса і А. М. Хубермана, метод обґрунтованої теорії (версія К. Чармаз), метод дискурс-аналізу, метод інтеграції даних).

Результати емпіричної частини дослідження, у котрій верифікувалися основні положення і припущення соціально-психологічної концепції поколінь, дало підстави стверджувати, що покоління, як *мережа когорт*, мають подібний соціокультурний досвід, об'єднані роками народження і історичним контекстом становлення. Проблема розмежування поколінь вирішується за допомогою таких критеріїв, як віково-психологічні характеристики, наявність спільно пережитих соціально-історичних подій та подібність поведінкових стратегій.

Соціально-дієвим терміном суспільного впливу покоління на життєдіяльність суспільства пропонується вважати часовий відрізок, у якому актори вибудовують умовну соціокультурну дистанцію і презентують здатність до конкурування за соціальне домінування, тобто від досягнення повноліття до втрати соціальної дієвості.

За концептуальними положеннями покоління вбачається психологічною єдністю – сукупністю народжених в єдиному історичному контексті людей, об'єднаних публічними, соціально-психологічними, ментальними параметрами життя.

На основі розробленої *моделі поколінної єдності* емпіричним шляхом було виокремлено страти (власне поколінні єдності), належність до яких обумовлюється *публічними* (просторовими, практичними, організаційними), *ментальними* (культурно-історичними, соціальними, культурно-образними) характеристиками та *соціально-психологічними чинниками* (соціальними настановленнями, уявленнями, цінностями).

Розгортання *поколінної єдності* вбачається в соціально-психологічному просторі, структуру й змістовне наповнення якого описують специфічні соціально-динамічні поля-підпростори:

- *сміслових одиниць*, продуктованих поколіннями;
- *поколінних експектацій* як соціальних очікувань;
- *поколінних зв'язків та капіталів-ресурсів*;
- *культурної пам'яті*.

Аналіз цих підпросторів, які оприявнюють функціонування поколінних єдностей, й використовується у якості ключового інструменту пізнання інтерпретації реальності та взаємовпливів у ситуаціях взаємодій сучасників.

З огляду на особливості виокремлених критеріїв поколінності, конкретизовані характеристики поколінної єдності та сконструйовану структуру соціально-психологічного простору основними категоріями аналізу використовувалися категорії "текст" і "контекст". Презентована категоризація забезпечила дотик до проблематики досягнення релевантності між продуктами соціальної діяльності поколінь та контекстуальними вимогами часу. Було сформульовано висновок, що соціокультурний стиль життя і орієнтири у взаємодіях у поколінь конгруентні часу становлення; конструкти поколінних текстів у разі їх відповідності до контексту мають суспільну значущість, а у разі змін контекстуальних умов відбувається оновлення змістовності поколінних текстів і, відповідно, соціально-психологічних домінант взаємодій.

Отже, згідно розробленої концепції стверджується:

- соціокультурна реальність є продуктом взаємодій поколінь, а поколінні простори (фрагменти реальності) представляються формами її опису;
- вивільнення акторів з соціокультурних детермінант старших поколінь відбувається через поступову інституціоналізацію форми життєдіяльності, тобто закріплення оновлених або щойно утворених соціокультурних стилів (форм життєдіяльності);
- уявлення про реальний світ акторів виявляються конгруентними до часового проміжку становлення й віддзеркалюються у соціокультурному стилі певного покоління;
- покоління конструюють взаємодії один із одним відповідно до власних соціокультурних стилів і спільних контекстуальних умов;
- покоління використовують капітали та ресурси минулого і актуального часу для вибудови фігуративних зв'язків, тобто шляхів передачі культурних смислів один одному і здійснення впливу один на один;
- у фігуративних зв'язках здійснюється взаємообмін контекстуальними смислами поколінних текстів сучасників.

У якості висновку зазначимо, що змістовність поколінних текстів опосередковується контекстом становлення та впливає на ідеологічні конструкти, цілі і цінності поколінних акторів, які вони реалізують у соціокультурному і, безпосередньо, політичному просторі.

Бібліографічні посилання

Довгань Н. О. Психологія соціокультурної взаємодії поколінь : монографія. Київ : Талком, 2020.
URL: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/dovgan-mono.pdf>.

Зеленько Галина Іванівна,
доктор політичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
завідувачка відділу політичних інститутів та процесів
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

ЧИ ЗМЕНШИВСЯ ВПЛИВ ОЛІГАРХІВ НА ПОЛІТИКУ В УКРАЇНІ?

Проблема деолігархізації України тривалий час була чи не основною темою публічних дискусій після Революції Гідності. Нині ця проблема дещо нівелювалася, а через відкриту і повномасштабну війну Росії проти України практично зникла з публічного простору.

Що означає проблема олігархізації української політики? Як відомо, в Україні за президентства В. Януковича відбулася консолідація кланово-олігархічного політичного режиму з вкрай нездоровими процесами у соціумі – політичне відчуження, суспільна аномія, амбівалентність, популізм, збереження патерналізму тощо. Тобто в країні склалася ситуація, коли держава, яка фактично була приватизована фінансово-промисловими групами, держава і суспільство існували ніби у паралельних вимірах, а інституційно слабкими були і держава, і суспільство.

Однак ситуація почала істотно змінюватися після 2014 року під впливом Євромайдану, російської агресії і підписання угоди про євроасоціацію, а новий імпульс вона отримала після так званої «електоральної революції» 2019 року, коли президентом було обрано позасистемного Володимира Зеленського. Часто нарікають, що і у 2014, і у 2019 роках президентські вибори стали результатом олігархічного консенсусу. Дійсно, радше так, ніж ні. Тому що наявна в Україні система інкорпорації політичного класу унеможливлювала прихід до влади незалежного політика. Проте як би там не було, але за ці 8 років вдалося ухвалити велику кількість нормативно-правових актів, під впливом яких докорінно

змінюється інституційна матриця і Україна хоча й повільно, але відходить від кланово-олігархічного політичного режиму.

Проте російська воєнна агресія змінила Україну – наш політикум і суспільство: насамперед істотно прискорилися процеси націотворення. Політологи траєкторію розвитку транзитних суспільств на кшталт українського порівнюють з квадратним колесом, коли потрібен дуже-дуже сильний поштовх, щоб воно перекотилося на нову грань. У нас такими поштовхами були майдани. Зараз такий поштовх завдала війна – непорівнюваний по силі з майданами, оскільки йдеться про виживання країни в принципі. Те, на що раніше йшли десятиліття – зараз змінюється за місяці чи навіть тижні. Так само як і слід відмітити той факт, що держава Україна виявилася значно міцнішою, ніж здавалося. Причому наша національна стійкість, як показала війна, базується у першу чергу на здатності до самоорганізації. На цьому слайді показано місце України з-поміж деяких колишніх країн соціалістичного блоку станом на 2017 рік – час, коли фактично було започатковано реформи.

Наразі очевидно, що плани Росії якщо не зламані, то істотно підкориговані, що означає, що вже слід вести мову про повоєнне відродження країни. І зрозуміло, що довоєнна Україна і повоєнна Україна – це будуть різні України.

Так, останні дані соціологічних досліджень свідчать, що **етап громадянської (політичної) самоідентифікації Україною пройдено**. Повномасштабне вторгнення РФ на територію України практично завершило процеси формування політичної нації і значно нівелювало ті соціально-політичні розмежування, які в Україні завжди породжували кризу ідентичності – релігія, мова, етнос, зовнішньополітичні орієнтації. Трагічні реалії, пов'язані з повномасштабним російським вторгненням, сприяли прискоренню формування серед українців певних монадних спільностей, згуртованих навколо таких стійких ідеологем, як сильна нація, сильна держава, єдина державна мова, спільний ворог, захист через інтеграцію до ЄС та НАТО. Такі результати нині є стійким трендом, оскільки українське суспільство демонструє їх уже восьмий рік поспіль. Також в Україні стала виразною національна ідея – вистояти у війні з Росією і національна ревіталізація.

Водночас у повоєнній Україні залишаються проблеми системного характеру, які стосуються інституційної спроможності держави. Хоча війна здивувала нас і в цьому питанні, оскільки державні інститути продемонстрували неочікувану стійкість і спроможність. І це свідчить про істотні якісні зміни і у системі політичних інститутів. Йдеться про:

1) посилення процесів політичної конкуренції завдяки розширенню повноважень парламенту і поверненню до парламентсько-президентської республіки; це посилило процеси дисперсії влади, що відповідає українській ментальності;

2) запровадження електронного декларування для народних депутатів, депутатів місцевих представницьких органів, державних службовців, чиновників та ін., що є фактором, який істотно знижує політичну корупцію;

3) децентралізацію фінансів і адміністративно-територіальну реформу, що стимулює розвиток регіонів і так само створює підстави для посилення політичної конкуренції завдяки дифузії влади;

4) запровадження пропорційної виборчої системи з регіональними списками і преференційним голосуванням до парламенту стимулює оновлення політичних партій;

5) запровадження державного фінансування політичних партій знижує їх залежність від олігархічного капіталу;

6) реформу держслужби, основна ідея якої філософія сервісно орієнтованої держави та формування антикорупційних органів;

7) істотне посилення організацій громадянського суспільства і трансформація ціннісної системи, зміна зовнішньополітичних пріоритетів у напрямі європейських цінностей і тут у соціумі також спрацьовує «закон сполучених посудин»;

8) посилення міжособистісної та інституційної довіри, яке спостерігається від початку повномасштабного російського вторгнення, що є основою для розвитку соціального капіталу.

Як наслідок Інтегральний індекс демократії в Україні істотно покращився змінившись з 4,61 пункту у 2017 році до 3,39 у 2020 році. Зважаючи, що за цими цифрами стоять вкрай малорухливі маркери, це свідчить про дуже істотні якісні зміни країни. Таких змін не було ані після майдану 2004 року, ані після так званого Євромайдану.

З огляду на те, що такі нововведення мають кумулятивний ефект, це дає підстави для оптимізму щодо інституційних змін політичної системи України і істотного впливу олігархів на українську політику. Водночас нинішні олігархи – це похідна від структури власності. Війна послабила олігархів, «обнулила» політичну сцену і наразі у ФПГ зникла необхідність грати на політичній сцені по причині того, що війна поставила політичні процеси на паузу. Тому наразі можемо говорити про певні інституційні і соціокультурні зміни в Україні, які швидше створюють сприятливі передумови для деолігархізації країни.

На наш погляд, ключовою є розбудова інституційної спроможності держави. При цьому хочу звернути увагу на одну важливу річ: розбудова інституційної спроможності держави є одним з основних пунктів Національної програми відновлення України, яка була представлена на конференції з відновлення України в Лугано (Швейцарія). Тобто це говорить про те, що є розуміння з боку влади про доцільність постановки проблеми саме в такому сенсі. Тому що коли йдеться про інституційну спроможність держави, маються на увазі функції, які органи державної влади виконують та результат, який виконання цих функцій забезпечує. Скептики у цьому разі можуть заперечити – яка інституційна спроможність держави, коли немає грошей? Однак це тільки частково так. Наразі очевидно, що держава не може та це їй недоцільно виконувати ту кількість функцій, які виконувала до війни. А це значить, що потрібна їх інвентаризація і як результат – своєрідна санація держави.

Тому зараз важливо, незважаючи на військовий стан, продовжити кроки у напрямі зміни правил гри в політиці, які зроблено за останні вісім років. Зараз прослідковується тенденція до посилення інституту президентства, а політична сцена фактично обнулилася, що цілком природно для військового стану. Однак це породжує знову дискусію яка модель організації влади краща – президентська чи парламентська. Тому тут важливо застерегти від посилення авторитаризму, щоб не допустити тих самих помилок, які стали причиною і першого, і другого майданів. Оскільки Україні притаманна багатоманітність і здатність до самоорганізації, оптимальною для нас, на мій погляд, є модель консоціальної демократії, побудованої на залученні, а не виключенні, різних спільнот до вироблення державної політики.

В галузі внутрішньої політики вкрай важливо унеможливити відродження довоєнних політичних практик через завершення інституціоналізації влади – створення чітких правил гри через прийняття процесуальних законів для органів державної влади. Адже подолати політичну корупцію, неефективність держави можна лише зміною правил гри, які б їх унеможливлювали.

Зараз, на мій погляд, незважаючи на війну, дуже слушний час для ухвалення процесуальних законів, які б нівелювали лакуни для відтворення довоєнних політичних практик. Чому? По-перше, дуже високим є рівень підтримки президента. По-друге, в парламенті все ще є єдинопартійна більшість, з одного боку, а з іншого – зараз істотно послабився вплив ФПГ. Відхід Р. Ахметова, В. Столара з медійного ринку (неважливо з яких причин), – яскраве тому підтвердження. По-третє, у суспільстві є запит на зміни. І нині очевидно, що політична матриця дуже відстає і не відповідає вимогам і якості суспільства. Наразі країна активно змінюється завдяки цифровізації. Впевнена, що це добре на собі відчули люди, які виїхали від війни в країни Європи. Так само відбувся вибух суспільної самоорганізації через волонтерство, через територіальні самооборони; є запит на елементарну соціальну справедливість, досягти якої неможливо без дотримання однакових

для усіх правил гри – суть правової держави. При цьому слід розуміти, що вікно можливостей, яке відкрилося, як не дивно, з початком війни вкрай коротке. На фоні війни і катастрофічного падіння рівня життя, демографічних проблем неминучим буде своєрідний відкат отієї громадянської ідентичності, про яку йшлося вище, а це означатиме небачену раніше радикалізацію політичної сцени.

Зорич Оксана Остапівна,
*кандидат політичних наук,
старший науковий співробітник
відділу теорії та історії політичної науки
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*

НОВЕ ПОКОЛІННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИКУМУ: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ

Дослідження нового покоління українського політикуму є багатоаспектним та різновекторним. Для специфікації питання «хто є представниками нового покоління українського політикуму?» необхідно враховувати, що обсяг влади та сила впливу на прийняття політичних рішень у множини акторів політичного життя на державному рівні є різними.

Формально важелі управління сконцентровані у руках двох масштабних груп впливу – державних посадовців та громадськості. Так, Конституція України закріплює право громадян брати участь в управлінні державними справами (ст.38), зокрема, здійснювати владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування (ст. 5) [1]. Разом із тим, український політикум починаючи з 1991 р., формувався як через явні демократичні, так і тіньові процеси. До процедури прийняття політичних рішень були залучені численні соціальні групи та індивіди, які були інкорпоровані в структуру владних відносин і мали різні обсяги влади – це була як політико-адміністративна, економічна еліта так і представники «тіньової сфери».

Важливо, що кількісний вимір політичної еліти може бути інтерпретований по-різному – від декількох тисяч високопосадовців до декількох десятків осіб, що приймають політичні рішення, контролюють переважаючу більшість ресурсів держави та впливають на масові суспільні настрої українців, а також міжнародний імідж нашої держави у світі. Також істотно зазначити, що в середині будь-якого елітарного кола, у тому числі на рівні держави, присутня своя внутрішня структура та ієрархія, на які необхідно зважати, досліджуючи, зокрема, нове покоління українського політикуму. Це ситуація, яку американський дослідник Джон Хіглі назвав «елітами в середині еліт» [2], своєрідна «еластичність» категорії еліти, провокує дослідницький інтерес виходити за рамки формально-юридичного зведення політичної еліти до кола сумарної кількості представників бюрократичного апарату.

Прикметно, що політико-адміністративна еліта, зокрема нова генерація українського політикуму, формувалася через два провідні канали рекрутування – по-перше, через виборчий процес на різних рівнях; по-друге – через призначення посадовців. При цьому, «вертикальний» канал потрапляння до кола еліти, який уможлиблював входження до кола «обраних» представників нееліти, був практично не задіяний на рівні держави. Більшість впливових керманівців політико-адміністративного рівня використовували «горизонтальний» канал мобільності – переходили з посади на посаду, розширюючи свій послужний список роботи у бюрократичному апараті, ситуативно змінюючи власні політичні позиції та партійну приналежність.

Пусковим механізмом для оновлення владних еліт та відповідно, зміни політичних поколінь стали чергові президентські та подальші позачергові парламентські вибори у 2019 році, які уможливили входження в коло загальнодержавних та регіональних політичних еліт нових облич, зокрема тих, хто перебував у тіні громадського дискурсу, однак на хвилі оновлення еліт, зміг увійти у вищі ешелони влади. Цьому сприяв «ефект парасольки», який забезпечила їм політична партія «Слуга народу». Основний меседж, що транслювався під час позиціонування нових еліт – повне «перезавантаження» влади через відкриття альтернативних каналів рекрутування у «велику» політику тих людей, чий потенціал у сфері публічного адміністрування досі був нереалізованим: на противагу «патрон-клієнтському» формату залучення до кола «обраних» високопосадовців, що активно використовувався центральною та місцевою владою починаючи з 1991 р., було запропоновано відкритий «ЛПФТ» для всіх зацікавлених у здійсненні державного управління.

У цьому політичному кроці були свої переваги і недоліки. Так, зокрема, при запуску вертикальних каналів рекрутування у велику політику, був переважно використаний принцип рандомізації – випадкового обрання нових облич, які мали вкрай малий досвід у сфері державного управління, у тому числі обмежені компетенції в здійсненні регіональної політики. Це спровокувало нарощення реваншистського потенціалу у колі представників колишньої політичної еліти. У цьому – ключова небезпека та разом із тим виклик сучасному українському політикуму, що гартується в умовах повномасштабної війни російської федерації проти України.

У цій аналітичній площині необхідно чітко зважити всі ризики від потенційного реваншу представників попередніх політичних поколінь, зокрема поборників «русского мира», що формально зійшли з авансцени великої політики в Україні, однак при цьому зберегли значні ресурси для відновлення власних ареалів впливу на прийняття політичних рішень. У цьому напрямку одним із ключових питань в аналізі нового покоління політичних еліт, а також її подальшого оновлення та розширення, є доцільність застосування принципу люстрації, тобто недопущення у вищі ешелони влади тих осіб, чия політична, економічна, бізнес, громадська репутація була дискредитована зв'язками із Кремлем та підтримкою війни в Україні. Таким чином, очевидно, можливо забезпечити стійкість ефекту політичного катарсису, що сприяв очищенню вищих ешелонів влади від посадових осіб, чий політичний симпатії не були узгоджені із ідеями соборності, єдності Української держави, її територіальної цілісності та незалежності.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Higley J. Continuities and Discontinuities of Political Elites. *The Palgrave Handbook of Political Elites*. 2018. P.27.

Ляшенко Олексій Олексійович,

кандидат історичних наук,

науковий співробітник відділу етнополітології

Інституту політичних і етнонаціональних

досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

СОЦІОЛОГІЧНІ МАРКЕРИ НОВОГО ПОЛІТИЧНОГО ПОКОЛІННЯ В УКРАЇНІ

У 1991 р. вийшла друком книга американських дослідників В. Штрауса та Н. Гоува «Покоління» («Generations») [1], яка започаткувала Теорію поколінь Штрауса-Гоува. Автори Теорії визначили покоління як сукупність людей народжених у певний проміжок часу, який становить близько 20 років. Також, за визначенням авторів Теорії покоління ідентифікуються відповідно до трьох критеріїв: 1) одне покоління поділяє одну історичну

епохи (одні історичні події, одні соціальні процеси, одні життєві фази); 2) поділяють певні спільні переконання і моделі поведінки; 3) поділяють почуття приналежності до певного покоління. Автори Теорії виокремили шість поколінь (з тих, представники яких живуть нині):

- покоління переможців або GI (народилися в 1901–1922 рр.);
- мовчазне покоління (1923–1942 рр.);
- покоління бумерів або Baby Boom (1943–1963 рр.);
- покоління X (1963–1982 рр.);
- покоління Y (1982–2000 рр.);
- покоління Z (2000–2020 рр.).

Таким чином, в основі процесу утворення поколінь є *умови і час соціалізації*. Поточні обставини у момент соціалізації мають вирішальне значення для формування системи цінностей покоління.

Практично кожна ключова історична подія тією чи іншою мірою пов'язана з політикою, а отже – застосування поколіннєвого підходу є цілком прийнятним під час дослідження феномену «політичного покоління». Водночас слід пам'ятати, що «політичне покоління» не є повністю тотожним «демографічному поколінню», адже у сучасному світі представники одного демографічного покоління можуть поділяти різні ціннісні переконання і мати відмінні моделі поведінки.

У цьому контексті, на наш погляд, досить показовим є приклад сучасної України. Війна Росії проти України, яка почалася ще у 2014 р. як локальна, а 24 лютого 2022 р. перетворилася на широкомасштабну, є виключним чинником формування не лише демографічного, а й політичного покоління в Україні. Як це не жахливо звучить, але саме Україна у ХХІ столітті стала театром бойових дій такої інтенсивності, якої Європа не знала з часів Другої Світової Війни. Відповідно, можна з певністю говорити про те, що зараз в Україні формується нове покоління – «покоління війни». До нього відносяться не лише народжені у цей час, не лише учасники бойових дій та ті, хто пережив жахи окупації і військових дій, а й люди інших вікових груп і набутого досвіду війни (члени родин загиблих, зниклих безвісти та полонених, цивільне населення віддалене від прямих бойових дій, українські біженці за кордоном тощо).

Не є винятком і український політичний клас. Зазвичай політики – це відносно невелика спільнота, яка, втім, не тільки і не стільки сприймає існуючі ціннісні орієнтири, а й та меншість, яка визначає природу і суть змін та підштовхує до них решту суспільства. Втім, в умовах війни в Україні склалися певні умови, коли часто суспільство спонукає політичний клас до змін, а не навпаки.

Таким чином, російсько-українська війна створила в Україні унікальні для Європи ХХІ століття умови формування нового політичного покоління. Певний час існував досить умовний поділ поколінь українського політикуму відповідно до їхнього «статусу» на момент проголошення Незалежності: на «комуністів», «комсомольців», «піонерів» / «жовтенят» та нового покоління народжених і соціалізованих вже в Незалежній Україні.

Але, як вже зазначалося, формують і визначають покоління (політичне також) саме цінності, а не вік. Набір таких цінностей є досить широким і містить універсальні / глобальні речі притаманні не лише українському суспільству, разом з тим має й виключні маркери, притаманні українському «поколінню війни». На наш погляд, варто виділити три такі ключові соціологічні маркери цього покоління українців і українського політикуму.

Перший – це ставлення до держави. Як зазначив директор Інституту соціології НАН України Є. Головаха, за час широкомасштабної війни в Україні принципово змінилося ставлення до своєї держави. Тобто українці нарешті прийняли свою державу. При чому прийняли її не тільки в абстрактному баченні, а саме як країну, що у своєму нинішньому стані заслуговує поваги, прийняття й високої оцінки, оскільки українці побачили, що таке сусіди поруч, наскільки українська держава принципово відрізняється від того, що робиться там, і того, що несуть звідти в Україну [2].

Другий – ставлення українців до своєї ідентичності. Для України, для її національної стійкості, питання самоідентифікації громадян і співвідношення ідентичностей є надзвичайно актуальним, адже з одного боку Україна отримала важкий спадок експерименту з конструюванням «радянського народу», а на поточному етапі змушена протидіяти його осучасненій версії, квінтесенцією якої стала теза сучасної російської влади про «один народ». Новітня російсько-українська війна з боку агресора значною мірою підживлюється поширенням уявлення про Україну як «failed state», про «штучність» української нації та, зрештою, відвертим визнанням ідеологами «руського міра» неможливості існування Росії поза територіальною експансією. І це є ідеологічним фронтом війни, який для агресора є не менш важливим за суто військовий. В самоусвідомленні себе передусім громадянами України виділяються три періоди: перший 1992–2004 рр., коли в першу чергу громадянами України себе відчували менше половини респондентів; другий 2005–2013 рр., коли доля таких складала майже половину або більше респондентів і третій з 2014 р., коли передусім громадянами України себе вважали близько 60% й більше опитаних. Як видно, кожне чергове піднесення національно-державної самоідентифікації українців відбувалося після певних буремних подій: Помаранчевої революції 2004–2005 рр. та Революції гідності 2014–2013 рр. Останній сплеск національно-державної самоідентифікації українців великою мірою обумовлений ще й військовою агресією з боку Росії [3].

Третій – ставлення до Росії та «руських» (етнічних росіян Росії). Оскільки українці вже побачили, що собою насправді являють північно-східні «сусіди», надзвичайно важливим для звільнення окупованих територій України і унеможливлення подібного з боку Росії у майбутньому важливою є фіксація у національній і політичній свідомості українців цього «маркера небезпеки» і збереження пильності в ідеологічному протистоянні під гаслом «один народ». Адже попри те, що війна Росії проти України тривала з лютого 2014 р. у липні 2021 р. 41% українців погоджувалися із заявою В. Путіна, що «росіяни та українці – один народ, який належить до одного історичного і духовного простору» [4]. А у березні 2022 р. сумарно 52% опитаних вважали можливим відновлення дружніх стосунків українців з жителями Росії у перспективі від 2 до 30 років після війни [5]. Тобто – *у межах одного покоління*. Така втрата відчуття небезпеки з північного сходу вочевидь криє у собі великі ризики і небезпеку повторення російської агресії в майбутньому.

Отже, широкомасштабне вторгнення Росії в Україну створило унікальні умови формування нового, відмінного від інших у Європі, покоління українців – «покоління війни». Також у воюючій державі почало формуватися нове політичне покоління. Ключовими соціологічними маркерами нового покоління, політичного зокрема, є ставлення до Держави, власної ідентичності та країни-агресора і її населення. Саме спільність поглядів з цих трьох позицій є світоглядною основою нового покоління.

Що стосується українських політиків у цьому новому поколінні, то їхньою історичною місією має стати трансляція ідей державності у сенсі формування власним прикладом авторитету і довіри до Держави на противагу тотальній недовірі попередніх років; національно-громадянських цінностей на противагу регіональним і локальним; протидія будь-яким спробам нав'язування ідей про хоча б щось спільне з країною-агресором і її населенням.

Бібліографічні посилання

1. Strauss, William; Howe, Neil. Generations : the history of America's future, 1584 to 2069. New York : Morrow, 1991.
2. Учений-соціолог Євген Головаха: «Якими стали українці за час війни та яка головна їхня відмінність від росіян. Національна академія наук України. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/news/Pages/View.aspx?MessageID=9155>
3. Ляшенко О. Громадянська самоідентифікація населення України: спільне та відмінне. Research & Branding Group. URL: <https://rb.com.ua/blog/gromadjanska-samoidentifikacija-naselenija-ukraini-spilne-ta-vidminne/>

4. Суспільно-політичні настрої населення (23-25 липня 2021). *Група Рейтинг*. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_naseleniya_23-25_ilyulya_2021.html

5. Оцінка ситуації в Україні (8–9 березня 2022). *Група Рейтинг*. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_situacii_v_ukraine_8-9_marta_2022.html

Плахтій Тарас Олексійович,
незалежний дослідник

НОВЕ ПОКОЛІННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИКУМУ: ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ ПІДХІД

1. Індикатори зміни політичних поколінь в Україні.

З точки зору організаційного підходу основним індикатором зміни політичних поколінь стане поява у них здатності об'єднуватися у стійкі до фрагментації й виродження, ефективні і результативні політичні організації

В українців добре виходить побудова невеликих самоорганізаційних груп на первинному - низовому рівні – це підтверджує велика кількість волонтерських організацій.

Проблема виникає при переході на другий (обласний) і третій (всеукраїнський) рівні, на яких взаємодіють лідери організацій і груп низового рівня. Вони всі володіють лідерськими якостями і жорстко опираються будь-яким спробам їхнього підпорядкування таким же як вони лідерам у процесі перебігу класичної групової динаміки. В той же час, кожен з них прагне здобути лідерство на цих обох рівнях і підпорядкувати собі всіх інших. В результаті відбувається безперервна фрагментація політичних організацій українських елітних груп.

2. Політико-психологічний портрет нового покоління українського політикуму.

З точки зору організаційного підходу політико-психологічний портрет нового покоління українського політикуму практично не змінився – повністю збереглися деструктивні наслідки відтворення мережевих організаційних практик (габітусів) у складі ієрархічно структурованих політичних організацій, які вимагають відповідної їй поведінки, а саме – комфортного перебування і ефективної безоплатної діяльності у волі іншого – тобто керівництва, сакралізації лідерства і відповідно сліпої віри йому, непорушного дотримання принципу «ти начальник – я дурак» і навпаки тощо.

Мало того, нове покоління українського політикуму вважає представників минулих поколінь малокомпетентними невдачами у партійному будівництві, і переконане, що у них самих все вийде якнайкраще, навіть не намагаючись знайти причини минулих невдач та встановити закономірності розвитку і внутрішньої життєдіяльності політичних організацій.

Оскільки неможливо зупинити відтворення українцями мережевих – габітусних організаційних практик, то слід переглянути організаційну форму (організаційну структуру) політичних партій, у які об'єднуються представники національних елітних груп у такий спосіб, який би збалансував ієрархічну і горизонтальну організаційні структури.

3. Зміна політичних поколінь в Україні і світі: синхронізовані чи асинхронні процеси?

При аналізі нових політичних поколінь варто окремо розглядати дві ключові якості, якими вони мають володіти:

- Нові цінності, принципи, цілі, переконання, установки тощо.
- Нові організаційні практики, інституційні механізми, технології тощо.

Війна пришвидшила позитивну зміну першої якості, однак практично не змінила другу.

Нове українське політичне покоління у результаті війни вирвалося далеко вперед з точки зору першої якості, однак залишилося далеко позаду з точки зору другої у порівнянні із новим політичним поколінням західного світу.

Ключовою загрозою, яку створює дисбаланс цих обох факторів, є формування подвійної моралі всередині політичних партій і перенесення її на державні інституції та на все суспільство після перемоги на виборах цих організацій.

4. Масова свідомість і зміна політичних поколінь: причинно-наслідкові зв'язки.

Масову свідомість також можна розглядати як сукупність двох взаємно інтегрованих і взаємозв'язаних складових:

- Сукупності цінностей, принципів, цілей, переконань, установок, тощо;
- Організаційних практик, інституційних механізмів, технологій, які безперервно відтворюються.

Перша складова корелює із диспозиційним підходом соціальної психології, який стверджує про домінуючу роль перелічених факторів у виборі нами поведінкових схем і стратегій. Друга складова зумовлює відтворення типових ситуацій взаємодії у складі груп та організацій і відповідає ситуаційному підходу соціальної психології, який вважає ситуації взаємодії та їхні контексти основними факторами, що визначають нашу поведінкову реакцію.

Масова свідомість відіграє консервативну, стримуючу, інерційну роль у формуванні і становленні нових політичних поколінь. По-перше, вона впливає на кадровий склад цих поколінь через деструктивні установки типу «політика брудна справа», всі політики – продаються», тощо. Звідси можна виокремити задачу зміни цих установок на протилежні.

По-друге, вона зумовлює безперервне відтворення засвоєних габітусних організаційних практик, що призводять до безперервної побудови нежиттєздатних і неієздатних політичних організацій носіями цих габітусів, та їхню катастрофічну фрагментацію з подальшою маргіналізацією. Це дозволяє виокремити задачу вироблення, запровадження і засвоєння членами політичних організацій нових – успішних організаційних практик в даних умовах зовнішнього середовища – у складному і турбулентному суспільстві.

5. Російсько-українська війна в контексті поколінного конфлікту національних політичних еліт.

На жаль війна посилила суперечність між мережевою – габітусною і вертикальною – актуальною організаційною культурою. В силу природної ієрархічності військових підрозділів, нове покоління українського політикуму, яке майже в повному складі бере участь у воєнних діях, переконалося у відносній ефективності ієрархій, засвоїло відповідну організаційну культуру і буде відтворювати завчені організаційні практики у політичному житті в мирний час. Тобто воно буде переконане, що члени політичних партій повинні беззаперечно виконувати накази і розпорядження партійних лідерів, а, неминуха інакша реальність призведе до їхньої фрустрації та, зрештою, до пасивації і уникання політики.

6. Чи можливо уникнути реставрації олігархії в українській політиці у повоєнний час?

З точки зору організаційного підходу олігархію можна розглядати як організаційну форму з відповідною організаційною структурою – впорядкованою формально і неформально гетерархією. Ця структура займає певне місце у цілому континуумі організаційних форм соціуму і визначає відповідний тип локалізації влади, складність самої організації, складність продукту її діяльності, порядок діяльності, основний інструмент влади або спосіб мотивації своїх членів, спосіб використання ідеології, тощо.

З огляду на це олігархія є природною формою організації елітних груп – політичних, інтелектуальних і, особливо, бізнесових. Вона є характерною для відповідної фази історичного розвитку, у якій перебуває наша країна і тому ще дуже довго буде домінуючою у повоєнний час.

Більше того, олігархія є відносно прогресивною організаційною формою для другого і третього поверхів національних політичних організацій у порівнянні із автократією чи тиранією – типовими формами таких організаційних утворень.

Лише розробка і запровадження ще більш ефективних організаційних форм чи структур політичних організацій дозволить знівелювати роль олігархії в українському політичному просторі.

7. Громадянське суспільство як середовище формування нової політичної еліти.

З точки зору організаційного підходу громадянське суспільство в Україні є гетерархічно структурованим – воно являє собою доволі фрагментовану мережу індивідів і вертикально структурованих груп і організацій із вузлами у точках зовнішнього і внутрішнього фінансування.

Організаційні практики громадянського суспільства у певній мірі відповідають нашим габітусним мережевим горизонтальним організаційним практикам. У рамках гетерархічно структурованого громадянського суспільства майбутні представники нової політичної еліти засвоюють ці організаційні практики та намагаються перенести їх у створювані ними ієрархічно структуровані політичні організації, чим руйнують ці ієрархії у їхній основі. Тобто вони намагаються захоплювати у них владу у своїх організаціях або йти геть у випадку, забираючи із собою своїх прихильників, якщо владу там захопив вже хтось інший.

Висновки. Політики, що за віком і ментально належать до нового покоління українського політикуму, самотійно не зможуть розробити, запровадити і засвоїти нові – успішні організаційні практики у рамках своїх політичних організацій. Просто тому, що вони не розрізняють їх, а відтворюють традиційні дефектні практики за замовчуванням. Тому вони знову й знову відтворюватимуть горизонтальні габітусні практики, що суперечать практикам, які потребують ієрархічно структуровані згідно їхніх статутів українські політичні партії.

Таким чином, перед науковою спільнотою стоїть задача розробки та запровадження нових організаційних практик (що є невід’ємною складовою відповідних організаційних структур) у різнорівневих підрозділах українських політичних організацій. Іншими словами, ми маємо навчити українських політиків – представників нового покоління, організовувати взаємодію членів їхніх організацій у спосіб, який забезпечив би:

- узгодження суперечності між мережевою – габітусною та вертикальною – актуальною організаційними культурами;
- формування необхідної для стабільної участі членів організації у її роботі комбінації мотивацій в умовах неможливості здійснювати оплату праці;
- безконфліктне і однаково ефективне і результативне періодичне проведення загальних зборів, конференцій та з’їздів у складі великих груп членів партії у рамках від 10 до 1000 осіб;
- ефективну і результативну співпрацю членів організацій у позиціях «рівний з рівним», а не «керівник-підлеглий»;
- позитивну селекцію;
- безперервне навчання і особистісний ріст усіх членів організацій;
- чисельне зростання без втрат основних якостей організацій внаслідок експоненціального зростання їхньої складності внаслідок зростання чисельності;
- безперервне ускладнення політичних організацій та вироблення ними більш складних стратегій, ніж можуть виробляти олігархічні структури;
- відповідність політичних організаційної структури політичних партій складному і турбулентному зовнішньому середовищу – сучасному постмодерному інформаційному суспільству;
- плавні переходи між етапами розвитку політичної організації – від діяльності у складі малої неформально ініціативної групи зі створення партії до великої неформальної групи, а потім – до формальної великої групи – організації і виведення її у робочий режим.

Слюсаревський Микола Миколайович,
*член-кореспондент НАПН України,
кандидат психологічних наук,
директор Інституту соціальної
та політичної психології НАПН України*

ЧОТИРИ ПОКОЛІННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИКУМУ: МЕНТАЛЬНО-ВІЙСЬКОВИЙ КРИТЕРІЙ ВИОКРЕМЛЕННЯ

Актуальність поколінної проблематики в українському і світовому контекстах – поза сумнівами. Покоління змінюються в кожному суспільстві, і цей процес, як відомо, має не лише фізіологічні, а й соціальні, політичні виміри, які можуть набувати доленосної значущості.

Саме це ми спостерігаємо останніми роками в Україні, де зміна поколінь наклалась спершу на трансформаційні процеси, а зараз поєдналася з таким викликом, як російсько-українська війна – викликом, якого попередні покоління на їхнє щастя не знали.

З яких стартових позицій ми маємо підійти до цієї теми? Рік тому відбувся у форматі наукового семінару перший захід спільного проєкту наших двох інститутів «Україна в період зміни політичних поколінь». Тоді ми констатували неоднозначність становища нового покоління українського політикуму, яке почало втрачати свою нову якість, ще не набувши її. Відбувалося поглинання нових політиків звичною бюрократичною системою, розмивання їхньої принципової новизни. Тому прискіпливої уваги вартували те соціальне середовище і ті поколінні процеси в українському суспільстві, з яких вийшло нове політичне покоління. Було констатовано, що попри те, що молодші покоління українців більшою мірою підтримують провідний суспільний дискурс – прогресивний, патріотичний, реформаторський, але діаметрального протистояння молодшого і старшого поколінь немає. І це, з одного боку, добре, тому що утримувало суспільство від потрясінь міжпоколінного характеру. Але, з другого боку, це зумовлювало підвищену лояльність нових поколінь політиків до всіх добрих і поганих традицій української політики, таких як, зокрема, непотизм, корупційні схеми та інші явища, що заважали національному розвитку.

Тепер становище докорінно змінилося. Виклик війни, на який змушене відповідати все суспільство, і який випав на долю нового політичного покоління, змусив його активно діяти, виявляти свої нові якості. А те, наскільки ці якості будуть пролонгованими, наскільки вони закріпляться і дадуть змогу інакше просувати суспільство, залежить від багатьох чинників, які доречно обговорювати в рамках, зокрема, міждисциплінарних наукових дискусій.

Процеси зміни політичних поколінь можна аналізувати з погляду приходу в політику молодших за віком діячів на зміну старшим. Але окрім вікового виміру поколінь варто враховувати ментальний вимір, який охоплює широкий спектр соціопсихологічних феноменів: світоглядні схеми, когнітивні стилі, поведінкові патерни тощо.

В Україні протягом періоду державної незалежності, на основі поєднання обох критеріїв, вікового і ментального, можна виокремити чотири політичні покоління.

Перше покоління – це компартійне покоління Л. Кравчука, Л. Кучми, інших політиків, народжених у 1930-х роках. Це вихованці адміністративно-командної системи і, відповідно, люди з апаратною ментальністю та дискурсом.

Наступне покоління – це посткомпартійне покоління В. Ющенка і В. Януковича. Це політики, народжені у 1950-х роках, яким притаманна квазіапаратна ментальність: з одного боку, підтримання адміністративно-командного, апаратного дискурсу, а з другого – розпад цього дискурсу.

Третє покоління – олігархічне, покоління П. Порошенка, народженого у 1965 році, та його ровесників. Це ментальність великого бізнесу з елементами тієї ж квазікомпартійної ментальності, але й також зі специфічними індикаторами власницького підходу до держави,

які неможливо було собі уявити в дискурсі політиків попередніх поколінь. Наприклад, Порошенко, у виступі на одній з річниць незалежності, вихваляючи українських дипломатів, казав, що вони «допомагають мені і Україні».

Четверте покоління – це постолігархічне покоління, яке презентує В. Зеленський та інші політики 1970-х років народження. Ні в якому разі не можна стверджувати, що це покоління позбавлене зв'язків з олігархами, але ментальність у нього зовсім інша. Це ментальність середнього, неолігархічного бізнесу, і його різновиду – шоу-бізнесу, яка утверджується на запереченні респектабельності і системності попередніх політичних поколінь.

Можна наводити багато характеристик цього покоління, які впливають з побудованої вище схеми чотирьох політичних поколінь, але головним тут є перерва наступності, поступовості і позасистемності. Усі попередні покоління ніби впливали одне з одного. Відомим є одіозний вислів В. Ющенка про те, що він покладається на Л. Кучму «як син на батька». А тут такого міжпоколінного зв'язку на ментальному рівні не спостерігається. Що стосується позасистемності четвертого покоління, то вона, звичайно, є похідною від відсутності політичного досвіду, від політичної наївності. Наприклад, переконаність, що для завершення російсько-української війни треба просто «перестати стріляти». Або нерозуміння ролі засобів масової інформації та впевненість, що вони непотрібні в епоху соціальних мереж. А коли така парадигма зазнала краху, вони вдалися до беззастережного використання ЗМІ як засобів, як б сказав, сценічного дійства.

Але не треба забувати і того, що пересічний український виборець у 2019 році голосував саме за це покоління, і що позасистемність інколи дає і досить вагомий позитивний результат. Наприклад, Р. Рейган міг переплутати, до якої країни приїхав – Бразилії чи Болівії, але водночас міг просунути речі, яких його попередники не просували. В політиці все може бути надзвичайно заплутаним, але з погляду здорового глузду певні речі видаються цілком очевидними і простими. Що й оприявнює позасистемність.

Отже, сьогодні важливо констатувати те, що в надзвичайних, екстремальних умовах війни політики нового покоління, яке репрезентує президент В. Зеленський, проявили важливі позитивні якості. Хоча це не знімає з порядку денного актуальності обговорення поколінного ракурсу поствоєнного і постолігархічного розвитку України.

Чорний Олександр Олександрович,
*кандидат філософських наук, науковий співробітник
відділу теорії та історії політичної науки
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*

УКРАЇНА І РОСІЯ: ВЕРСІЯ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ПОКОЛІНЬ МИНУЛИХ СТА РОКІВ

Зміст поняття «покоління» є багатозначним і певною мірою залежить від дисциплінарних підходів, у більшості яких критерієм або чинником визначення є хронологічні, вікові або генеалогічні характеристики цього поняття. У дискурсі загальносоціологічного підходу одним з тлумачень ролі поколінь в історичному процесі є відоме висловлювання К. Маркса і Ф. Енгельса: «Історія є не що інше, як послідовна зміна окремих поколінь, кожне з яких використовує матеріали, капітали, продуктивні сили, передані йому всіма попередніми поколіннями; в силу цього дане покоління, з однієї сторони, продовжує успадковану діяльність за умов, що зовсім змінилися, а з іншого – видозмінює старі умови за допомогою абсолютно зміненої діяльності» [1, с. 42].

Таке визначення наступності поколінь є зрозумілим у контексті філософської боротьби з ідеалізмом, втім, дещо обмеженим. Нематеріальні чинники, такі, як ідеологія, традиції, духовна культура відіграють у формуванні покоління не меншу, а інколи й більшу роль, ніж виробничі сили, капітали і технології. Окремим фактором формування покоління є самі історичні події, причому їх історичні масштаби значною мірою визначають силу впливу на покоління та його тривалість, його умовні хронологічні рамки.

За обсягом поняття покоління не тотожне населенню або народу. Покоління – це пасіонарна меншість або консервативна чи реакційна більшість народу, яка впродовж певного часу задає домінуючі тренди політичного, економічного і морально-духовного розвитку країни.

Закінчення Першої світової війни і революції в Росії започаткували народження нового покоління. Успадкування матеріалів і продуктивних сил відбулося у формі експропріації, а електрифікація, колективізація та індустріалізація країни створювали «нову діяльність у нових умовах». З іншого боку авторитарна ідеологія, культурна політика і пропаганда формували і підкреслювали принципову відмінність нового покоління, насамперед, засобами масової інформації, кінематографу, літератури і пісенного жанру музики. Впродовж двох десятиліть незалежно від віку та соціального походження людей сформувалося покоління, яке умовно можна назвати «будівельниками соціалізму». Кристалізація покоління відбувалася, зокрема, виштовхуванням незгодних за межі країни або шляхом репресій і фізичного знищення.

В Україні ці процеси мали свої особливості: Голодомор 1932-1933 рр., утиски української мови і культури, депортація населення західних регіонів глибоко відклалися в історичній пам'яті українців.

Закінчення Другої світової війни призвело не тільки до руйнування значної частини виробничого потенціалу Радянського Союзу, але й до «компенсаторних» переміщень виробництв із Європи, насамперед, Німеччини. Надалі це зумовило технологічне відставання багатьох виробництв у СРСР, тоді як та сама Німеччина створювала технології завтрашнього дня і набувала мотивації для інноваційного розвитку. У створенні «нових умов» гігантоманія переважала над інноваціями, дешеві енергоресурси провокували енергоємні проєкти, пріоритет виробництва товарів «категорії А» посилював дефіцит продукції масового вжитку.

Основними наративами суспільної свідомості післявоєнного періоду стали виняткова роль СРСР у перемозі над фашизмом і гіпертрофована ідея «народу-месії». Трудова діяльність і пропаганда були спрямовані на перемогу в економічному, космічному, спортивному, а головне – військовому, зокрема, ядерному протистоянні «імперіалістичному Заходу», насамперед США.

Ні смерть І. Сталіна, ні хрущовська відлига, ні навіть війна в Афганістані суттєво не вплинули на характер післявоєнного покоління. Принаймні два-три вікових покоління радянських людей в історичному плані були одним «поколінням переможців». Причому про те, що Третю світову, холодну, війну вони програли, більшість росіян не усвідомлюють до сьогодні.

Розпад СРСР започаткував у Росії формування нового, третього у хронологічних межах, що розглядаються, покоління. Муки його народження у буремні 90-ті перейшли у фазу визрівання в перші два десятиліття XXI століття. Надприбутки від експорту вуглеводнів (до речі, з родовищ, отриманих у спадок від попереднього покоління) дозволили імпортувати товари масового попиту і не перейматися розробкою та впровадженням інновацій. Відбувся перерозподіл активів на користь олігархів, але зберігся курс на мілітаризацію країни. Багатовікові авторитарні традиції, імперські амбіції держави та інші чинники сприяли становленню тоталітарного режиму. Сформувалося «покоління зрадників». Впродовж двох десятиліть росіяни мовчазно зраджували цінностям, які формально проголошували – правді, рівності, миру, свободі слова, справедливості. Апогеем формування цього покоління став 2022 рік. Частина суспільства зрадила режиму та емігрувала (остання хвиля – під час «часткової мобілізації»), інша частина зрадила тій гуманістичній складовій світової і,

зокрема, російської культури минулого, від якої відмовилася у своїй підтримці фашистського режиму та його дій в Україні. Росіяни зрадили власному минулому та майбутньому.

Натомість в Україні дві історичні події – Чорнобильська катастрофа (1986 р.) і спроба державного заколоту у Москві (ГКЧП, 1991 р.) спричинили зсуви в суспільній свідомості українців і підштовхнули значну частину суспільства до усвідомлення національної ідентичності. Виявилось, що навіть досягнення для росіян і українців не можуть бути спільними, не кажучи про проблеми («досягнення – наші, проблеми – ваші»). Росія намагалася привласнити виняткову роль у перемозі в Другій світовій і право визначення майбутнього для всіх народів колишнього СРСР. Тут українці згадали і Голодомор, і насильницьку колективізацію, і репресії та депортації, а згодом – і всі імперські зазіхання росіян за останні п'ять століть.

Українська республіка у складі СРСР була одним з найбільш промислово розвинутих регіонів, інтегрованих у складну систему економічних і логістичних взаємозалежностей з підприємствами інших республік, насамперед, Російської Федерації. Отримавши державну незалежність, українці, як і росіяни, не тільки належно не скористалися радянським виробничим спадком, але й не створили нового технологічного укладу, «нових умов» своєї життєдіяльності. Десятки тисяч підприємств були приватизовані з єдиною метою – банкрутства і продажу за безцінь, зношення основних фондів за три десятиліття сягнуло у різних галузях 80%, а енергоємність виробництв, що залишилися, перевищувала аналогічні європейські показники у декілька разів.

Другою історичною помилкою українців доби Незалежності стало індиферентне ставлення до трансформації політичної системи в країні, в результаті чого в Україні сформувався олігархічно-клановий клептократичний режим. Більш того, відбулася «кримінальна революція» [2] або «інституалізація адаптації корупційних діянь» [3], які стали стандартною та звичайною поведінкою в усіх прошарках суспільства. Тобто політична квазіеліта стала автором неформального суспільного договору, за яким народ дозволяє себе обкрадати з боку влади, натомість влада заплющує очі на «помірне» крадіжництво і хабарництво з боку народу, який починає діяти за принципом «якщо можна їм, чому не можна нам».

Питання про те, хто за ці історичні помилки несе більшу моральну і політичну відповідальність – жадібні політики, неосвічені виборці чи незріле громадянське суспільство – може мати тільки демагогічні відповіді. Винне усе покоління.

Втім, не можна стверджувати, що час був марно втраченим, і ми є представниками й свідками «втраченого покоління». Обличчя покоління українців доби Незалежності було сформоване не тільки помилками і нереалізованими можливостями, а й здобутками, про два з яких росіяни поки що навіть не мріють.

По-перше, це декомунізація українського суспільства. У багатьох царинах суспільних відносин, зокрема, в елементах політичної системи, державному управлінні, функціонуванні соціальних інститутів ще збереглися суттєві рудименти радянської архітектури і «правил гри». Втім, у правовому полі та на рівні масової свідомості відбулося рішуче й остаточне відторгнення комуністичної ідеології.

По-друге, дві революції – Помаранчева і Гідності – не призвели до трансформації політичного режиму, але сприяли формуванню політичної нації. Широкомасштабне вторгнення російських військ принесло величезні руйнування і жертви, однак українці в ході героїчного опору загарбникам за влучним визначенням навіть одного з російських пропагандистів (чи не таємна заздрість?), остаточно «сколотили націю».

Отже, в Україні третє покоління за історичний період, що розглядається, метафорично можна назвати «ковалями політичної нації».

Після перемоги над агресором перед українським народом виникне вибір між двома можливими шляхами розвитку країни. Перший з них передбачатиме відновлення країни – перманентного протистояння гілок влади, підфарбованої олігархії, збиткових шахт, енергоємних підприємств, корупційних схем, непотизму, телефонного права, подвійних

стандартів у судах тощо. Інший шлях може полягати у розбудові нової країни – через трансформацію політичного режиму, структурні реформи в економіці, зрештою – через новий суспільний договір і нову Конституцію.

Закінчення двох світових війн призвело до зміни поколінь, тому варто очікувати, що переможне завершення російсько-української війни відкриє перед українською нацією вікно можливостей для оновлення покоління. Який шлях розвитку воно вибере та яким воно увійде в історію – покаже час.

Бібліографічні посилання

1. Маркс К., Энгельс Ф. Фейербах. Противоположность материалистического и идеалистического воззрений. *Избранные произведения в трех томах*. Т.1. Москва : Издательство политической литературы, 1970. С. 2–43.

2. Рущенко І. П. Від «кримінальної революції» до «кримінального суспільства». *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. Київ, 2014. № 2. С. 3–22.

3. Зажигаев Б. В. Эволюция постсоветских политических систем (Транзит из коммунизма в клептократию). Киев : Изд-во КиМУ, 2012. 501 с.

Шайгородський Юрій Жанович,
доктор політичних наук, професор,
заступник директора з наукової роботи
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім І Ф Кураса НАН України

ПОВОЄННІ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ ДЛЯ НОВОЇ ГЕНЕРАЦІЇ ПОЛІТИКІВ

Попри повномасштабне воєнне вторгнення Російської Федерації в Україну, людські втрати, зруйновані міста й села, вимушене переселення мільйонів громадян, українці вірять в перемогу, у власну здатність здолати ворога, відстояти державну незалежність країни, захистити її суверенітет і територіальну цілісність.

Нинішнє молоде покоління українства стало свідком і учасником суспільно-політичних подій, які суттєво вплинули на його формування – Помаранчевої революції та Революції Гідності, протистояння російській анексії частини території суверенної держави та спротиву повномасштабній воєнній агресії Російської Федерації проти України. Здебільшого саме перед цим поколінням, яке невдовзі стане основою нового українського політикуму, постане непросте завдання соціально-економічного відновлення країни, розв'язання проблем гуманітарного характеру, долання викликів та перешкод повоєнного розвитку, інтелектуального й управлінського забезпечення нового етапу державотворення. Це покоління має стати джерелом формування нової, повоєнної політичної реальності в Україні. Історичний контекст формування цієї політичної реальності зумовлюється необхідністю кардинальних політичних змін, переоцінкою суспільних смислів і управлінських практик, усвідомленням ваги громадянського суспільства й політичної участі громадян. Післявоєнна Україна не може йти шляхом відтворення довоєнних практик, зокрема практик політичного та державного управління, неефективного використання фінансових ресурсів, людського капіталу, концентрації владних повноважень та зловживання ними, спроб підкорення інститутів громадянського суспільства та нехтування громадською думкою. Неминуче Україну чекатиме зміна еліт, як похідна від зміни ціннісних критеріїв суспільства. Після перемоги перед українським суспільством та його громадянами постануть численні виклики геополітичного, безпекового, соціально-економічного, соціокультурного, суспільно-політичного характеру. Їх реалізація стане своєрідним викликом для нової, не «обтяженої» попереднім управлінським досвідом, генерації політиків.

Виокремимо, на нашу думку, основні ознаки нового політичного покоління серед тих, які характеризують його потенційну спроможність до подолання наявних викликів та реалізацію повоєнних завдань суспільного розвитку. Серед характерних ознак: 1) готовність до змін та усвідомлення їх необхідності; 2) освіченість, – потенційна здатність до аналізу складних соціально-економічних, світоглядних та політичних проблем, прийняття відповідальних рішень; 3) зумовлена участю в суспільно-політичних подіях останнього часу та досвідом воєнного протистояння громадянська активність, усвідомлення важливості участі в суспільному житті та ваги активної громадської позиції; 4) спрямованість на євроінтеграцію. Це покоління виросло в умовах глобалізації, що сприяє розвитку міжнародних зв'язків та співпраці; 5) позитивне ставлення й практичне застосування сучасних, зокрема – цифрових технологій та інформаційних засобів для забезпечення ефективності управління; 6) домінування в структурі ціннісних орієнтацій демократичних цінностей. Це покоління виросло в умовах формування демократії в Україні та зорієнтоване на розвиток демократичних цінностей – людиноцентризму, дотримання прав людини, свободи слова та думки, створення умов для особистісної самореалізації тощо.

Формування нової політичної реальності в Україні має базуватися на аналізі сучасних тенденцій та здатності повоєнного покоління українського політикуму спрямувати енергію нинішньої ціннісно-орієнтаційної єдності, суспільної консолідації на встановлення демократичних цінностей, на підвищення рівня громадянської свідомості та розвиток політичної культури. Визначальним у цьому процесі є конкретизація мети та комплексу умов її досягнення. Саме тому основою демократичного поступу має стати розроблення стратегії суспільного розвитку як своєрідної проєкції смислів, як світоглядно обумовленої сукупності поглядів, оцінок та принципів, які визначають загальне бачення шляхів розвитку й проєктування майбутнього.

Важливим аспектом реалізації потенційних можливостей здійснення суспільних реформ мають стати якісні характеристики нового покоління українських політиків: принциповість та чесність, відкритість та прозорість діяльності, чим уможливлується довіра громадян та суспільна консолідація у досягненні мети; політична відповідальність та професіоналізм, здатність адекватно реагувати та адаптуватися до змін в політичному середовищі; лідерство та соціальна емпатія до проблем та потреб громадян; інноваційність та креативність – здатність до інновацій та креативних рішень у сфері політичного та державного управління тощо.

Реальна політика вимагатиме залучення до політичної участі й реалізації завдань повоєнного відродження України учасників бойових дій, добровольців та волонтерів. Вони відіграватимуть важливу роль у формуванні громадської думки та реалізації нової політики. Їх досвід, здатність ухвалювати швидкі та важливі рішення в складних ситуаціях, розуміння потреб та проблем військовослужбовців можуть бути реалізовані через представництво законодавчих та виконавчих органах влади, органах місцевого самоврядування.

Перед новим поколінням українського політикуму постане низка викликів, які вимагатимуть, окрім ретельної аналітики, ефективних стратегій для їх вирішення.

Основними з них можуть бути:

- Збереження територіальної цілісності та суверенітету України. В цьому контексті необхідним є розроблення стратегії та комплексу заходів дипломатичної, економічної та безпекової відповіді на цей виклик.

- Повоєнне відродження економіки та інфраструктури, створення умов стабільного економічного розвитку. Розв'язання цих проблем потребуватиме кардинальних реформ в економічній, податковій, фінансовій сферах, змін в системі регуляторної політики, підтримки малого й середнього бізнесу, заходів, спрямованих на забезпечення розвитку людського капіталу.

- Відновлення й модернізації енергетичної інфраструктури, упровадження енергоощадних технологій, забезпечення енергетичної незалежності й розвиток власних джерел виробництва енергії

– Розв’язання проблем, пов’язаних з наслідками війни, забезпечення житлом і роботою значної частини внутрішньо переміщених осіб та біженців, які знайшли тимчасовий притулок за кордоном. Важливими аспектами цієї проблеми буде психологічна допомога постраждалим від воєнного вторгнення, медична та соціальна реабілітація громадян України, зокрема – учасників бойових дій, боротьба з бідністю та соціальною нерівністю.

– Інтеграція до Європейського Союзу та НАТО. Україна прагне повноцінного вступу до Європейського Союзу та членства в НАТО. Проте це вимагає реформ в різних сферах, зокрема в правовій, економічній та соціальній. Нове покоління українського політикуму має зосередитися над реалізацією завдань зі зміцнення демократії та розвитку сильної та стійкої економіки, щоб зробити Україну привабливішою для європейських партнерів. Без ефективної й цілеспрямованої боротьби з корупцією, без підвищення ефективності та удосконалення форм і методів державного управління реалізація цих завдань буде неможливою.

– Реформування державного управління, судової системи, забезпечення відкритості та доступності інформації про діяльність державних органів та посадовців.

– Розв’язання проблем, пов’язаних з демографічною ситуацією в країні, подолання наслідків стихійної міграції під час бойових дій в Україні, реалізація заходів з розвитку ефективної політики з підтримки сімей, покращенням доступу до медичних послуг тощо.

– Комплексне й узгоджене міжнародне партнерство з розв’язання глобальних проблем. Як і багато інших країн світу, Україна стикається з глобальними проблемами, такими як зміна клімату, енергетична безпека, подолання бідності тощо. Нове покоління політиків має брати активну участь у розв’язанні цих проблем та долучатись до глобальних ініціатив.

– Реформування освітянської та наукової галузей, створення умов для розвитку наукових досліджень як базису інноваційного відродження держави, основи якісного розвитку людського капіталу та зростання національної економіки, зміцнення конкурентних позицій України у світі, становлення та підвищення конкурентоздатності вітчизняного інтелектуального капіталу вітчизняних підприємств.

– Актуальним і важливим завданням є зміна підходів до політичного управління, розвиток децентралізації, широкого запровадження механізмів залучення громадян до процесу розроблення, ухвалення рішень та їх реалізації. В цьому контексті важливим напрямом роботи є заходи з підвищення рівня політичної культури, розвиток політичної освіти та навичок критичного мислення, форм і методів залучення громадян до політичної участі.

– Забезпечення захисту та розвитку української історії, мови та культури, української ідентичності в умовах глобалізації та міжкультурної взаємодії, розвитку національної свідомості та патріотизму, реалізації конституційних прав національних меншин, а також – інтеграції України в європейський та світовий культурний простір. У цьому контексті виникає необхідність збереження унікальної культурної спадщини та водночас відкритості до нових культурних впливів та технологій. Важливим аспектом цієї проблеми є забезпечення розвитку культурних зв’язків з іншими країнами, зокрема з країнами Європейського Союзу.

– Створення консолідованої візії майбутнього України. Важливо, щоб українське суспільство та політичні лідери мали чітке розуміння того, якою має бути Україна у майбутньому. Для цього важливим є розроблення стратегії суспільного розвитку – своєрідного плану-проекту майбутнього – довгострокового, загального, послідовного, конструктивного, раціонального, підкріпленого ідеологією, стійкого (до невизначеності умов і змін середовища) плану досягнення мети.

Необхідність кардинальних суспільних змін у повоєнній Україні, формуванням нової політичної реальності зумовлена сучасним політичним контекстом, новими тенденціями суспільного розвитку та викликами часу. Нові смисли породжують нові практики, мотивують суспільну діяльність задля досягнення стратегічної мети. Реалізація цих смислів –

це суспільно легітимізована, особлива форма державницької діяльності з об'єктивної оцінки стану, осмислення можливостей і перспектив суспільного розвитку з урахуванням усієї сукупності внутрішніх і зовнішніх впливів і загроз, тенденцій цивілізаційного розвитку.

Яремчук В'ячеслав Дмитрович,
*доктор політичних наук,
провідний науковий співробітник
відділу теорії та історії політичної науки
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК СЕРЕДОВИЩЕ ФОРМУВАННЯ МАЙБУТНЬОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ УКРАЇНИ

Широкомасштабна російсько-українська війна 2022 р. розпочала в історії України, всього українського суспільства новий відлік часу – «До» і «Після» 24 лютого 2022 р., коли на порядок денний постало питання – бути чи не бути Українській державі, існуванню української нації. Незважаючи на весь трагізм ситуації, коли українські громадяни вперше за останні майже 80 років опинилися в епіцентрі військового протистояння, певну розгубленість, глибоку морально-психологічну травму, що пов'язувалося з втратою базових засад безпеки людини, масовими людськими жертвами, вони виявилися здатними до небаченої мобілізації своїх ресурсів на відсіч агресору, перетворення країни у «єдиний військовий табір». Вирішальну роль у цьому відіграла успішна розбудова Української держави, яка відзначила у 2021 р. своє тридцятиріччя, високий рівень консолідації та солідарності українського народу, утвердження української ідентичності та соборності, розуміння того, що у смертельному двобої запорукою перемоги (а відтак, збереження життя, свободи, демократії) можуть бути лише спільні дії всього суспільства.

Російсько-українська війна, незважаючи на всю трагічність ситуації, створила для інституту громадянського суспільства в Україні «вікно можливостей» від якого ми можемо очікувати помітних наслідків вже у недалекому майбутньому. Причина цього полягає у тому, що вже на початку 2022 р. Україна опинилася у критичній ситуації, коли у державі не вистачало ресурсів, кадрового забезпечення, інституційних можливостей для здійснення всіх необхідних заходів щодо захисту країни, забезпечення потреб мільйонів громадян, які опинилися у небезпеці. У розв'язанні цієї нагальної потреби і взяли посильну участь інститути громадянського суспільства. Про критичність ситуації в Україні було відзначено у звіті місії ООН (червень, 2022 р.). У ньому, не лише констатувалося про те, що країна з мільйонами внутрішньо переміщених осіб, біженцями, загальним обсягом потерпаючи громадян у 16 млн. осіб, була визнана зоною гуманітарної катастрофи, але й робився обґрунтований висновок про те, що спираючись на потенційні можливості українського суспільства, властиве йому почуття емпатії, ці проблеми мали перспективу до успішного вирішення («Українці – це найперші рятівники, і вони дуже добре допомагають один одному»).

З одного боку це знайшло вияв у стрибкоподібному розвитку самоорганізації суспільства (інколи у явочному порядку), що сприяло утвердженню нового алгоритму взаємодії між владою і громадянським суспільством та його інститутами – остаточного переходу від формату конкуренції/домінування до плідної взаємодії, спрявши перетворенню останніх в органічного повноправного суб'єкта державної політики, ключову ланку збереження України як демократичної, соціальної, правової держави. З іншого боку, ці якісні зміни базувалися на законодавчій базі України, розробленій в останні десятиріччя до якої

оперативно вносилися зміни під час війни (серед інших – «Концепція сприяння органам виконавчої влади розвитку громадянського суспільства» /2007/, ЗУ «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» /2015, 2022/, ЗУ «Про внесення змін до Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» /2014, 2022/) щодо передачі повністю або частково інститутам громадянського суспільства повноважень державних органів влади, здійснення громадського контролю. Згадане дало можливість як унормувати конституційну правосуб'єктність інститутів громадянського суспільства, спростити їхню реєстрацію, так і зняти бюрократичні перепони у їхній діяльності.

Можемо відзначити, що вже упродовж перших місяців 2022 р. серед інститутів громадянського суспільства України (громадські організації, професійні та творчі спілки, організації роботодавців, благодійні та релігійні організації, органи самоорганізації, недержавні ЗМІ та інші не підприємницької структури) найбільш затребуваними виявилися волонтерські (благодійні) організації, перший помітний вибух у розвитку яких відбувся ще в умовах Революції Гідності у 2014 р. Спираючись на допомогу всього суспільства, держави значно зросла потужність волонтерських організацій, відбулося розширення номенклатури надання допомоги населенню (продукти харчування, медикаменти, притулок, транспортні послуги тощо) і що особливо важливо – на тимчасово окупованих теренах України. Ця діяльність поширювалася і на Збройні сили України включаючи надання військовим найновіших видів спорядження і озброєння іноземного виробництва.

Упродовж декількох місяців волонтерський рух України трансформувався з рівня «стихійної самоорганізації» окремих активістів та груп до централізованого системного руху, який у своїй діяльності оперував сучасними інструментами логістики та менеджменту, зокрема завдяки впровадженню у партнерстві з профільними державними міністерствами такої інновації, якої не було у Європі, як гуманітарної платформи «єДопомога», що давало можливість акумулювати значні кошти, знаходити та надавати ефективну допомогу потребуючим.

Наслідки розгортання громадської самоорганізації, передусім волонтерського руху, нині є очевидними. По-перше, це стосується розширення суспільної бази та мережі волонтерських організацій, які надавали гуманітарну допомогу населенню та ЗСУ. Станом на середину 2022 р. їх нараховувалося біля 200, а всього у волонтерському русі (постійно чи спорадично) приймали участь до половини населення України (Соціологічна служба «Рейтинг», березень-квітень 2022 р.); по-друге, значно зміцнився авторитет і підтримка волонтерів серед суспільства (високий «рівень довіри» до волонтерів поступався лише «рівню довіри» до ЗСУ та силових структур України), що знайшло підтвердження у соціологічних дослідженнях 2021–2022 рр. (Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучерів, Центр Разумкова та ін.); по-третє, з'явилися нові амбітні лідери громадянського сектору, українські патріоти, фахівці позбавлені радянських нашарувань, серед них С. Притула («Благодійний фонд Сергія Притули»), Т. Чмут (Благодійний фонд «Повернись живим»), які виявляли бажання у післявоєнний час розширити свою участь у політичних процесах країни.

В останні місяці істотні зміни відбулися і у блогосфері України, коли значна кількість блогерів-волонтерів перейшла у своїй діяльності зі звичного розважального формату у сферу ідеологічну, виконуючи за власною ініціативою помітну роль у протидії ворожій пропаганді, що сприяло зростанню їхньої популярності та підтримки з боку суспільства, перетворювало на осіб, причетних до формування громадської думки. Серед них – А. Карпов (один з найпопулярніших блогерів України), який став автором проєкту «Вата Шоу» (кількість підписантів понад 130 тис. осіб), В. Дрібниця (проєкт «Vox veritatis»; кількість підписантів понад 60 тис. осіб) та ін. Щодо останнього, за фахом історика-методиста, то він під час війни змінив формат свого блогу з популяризації історії України до розвінчування російської міфотворчості, доносячи до громадян на фаховому рівні правду про російську агресію.

Таким чином, громадянське суспільство, його інститути за декілька місяців 2022 р. перетворилися на помітний чинник суспільно-політичного життя, який оперував значними

ресурсами, а його безпосередні учасники, представники різноманітних соціальних груп, володіли відповідними символічним, соціальним та репутаційним капіталами. Це, у свою чергу, вказує на високу ймовірність зміни звичних каналів рекрутування політичної еліти істотно посиливши роль (до тих пір мало конкурентного) каналу рекрутування політичної еліти України з громадянського сектору, спрощуючи (через вилучення чи применшення ваги певних ланок, зокрема політичних партій, політико-економічних груп) звичну схему формування еліти – «суспільство – політичні партії – лідери партій – вибори – державні посади». Звертаючись ж до класичного підходу У. Хоффман-Ланге ми можемо стверджувати, що після завершення війни в Україні процес елітотворення буде відбуватися у форматі «трансформації політичної еліти», що передбачає складний процес як оновлення/циркуляції політичної еліти у провідних політичних і неполітичних інститутах, так і зміну балансу сил між цими інститутами.

Загалом ми бачимо, що в умовах російсько-української війни українське суспільство отримало значний досвід, який має істотним чином вплинути на процес формування політичної еліти України у наступний період. Окрім суспільного запиту на професійну й відповідальну еліту з високими морально-етичними принципами існує й розуміння того, що результати попередніх «хвиль» зміни/оновлення політичної еліти України виявилися далекими від вимог держави і очікувань суспільства. Так, нова політична еліта початку 1990-х рр., яка складалася з широкого кола представників громадянського суспільства, виявилася малоконкурентною у порівнянні з іншими групами еліт, що в умовах поширення гібридного політичного режиму привело до швидкого заміщення «революціонерів» та «прагматиків». Малоефективним і формальним виявилось оновлення політичної еліти в умовах «помаранчевої революції» та Революції Гідності.

Віддаючи належне тому, що між політичною сферою та громадянським суспільством немає чіткого поділу, ми передбачаємо появу в Україні нових яскравих політичних суб'єктів, у тому числі з середовища громадянського суспільства, які будуть інтегрувати в політичний дискурс набутий у воєнний час досвід, впливати на процеси консолідації українського суспільства – об'єднувати представників різних соціальних груп та політико-ідеологічних течій навколо спільної мети. Актуальність цього посилюється розумінням того, що в умовах мирної відбудови, продовження курсу реформ і євроінтеграції українське суспільство зіткнеться з новими викликами, на які необхідно буде давати адекватну відповідь.

Наукове видання

**НОВЕ ПОКОЛІННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИКУМУ
В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННИХ СУСПІЛЬНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ**

**Матеріали круглого столу
15 листопада 2022 року**

За науковою редакцією
д. політ. н., проф. *Юрія Шайгородського*
к. психол. н. *Світлани Чуніхіної*

Літературний редактор Т. А. Кузьменко

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України
вул. Андріївська, 15. м. Київ, 04070

E-mail: info@ispp.org.ua Сайт: <https://ispp.org.ua>